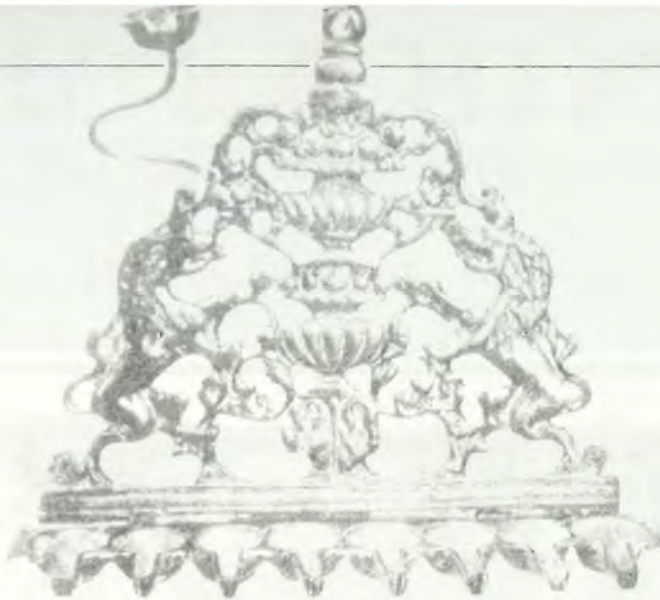

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΙΑ' • ΑΡΙΘΜ. 96 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1987 • ΕΛΟΥΛ 5747

Όρειχάλκινη λυχνία Χανουκά.
"Ορθία λιοντάρια του Ιούδα κρατούν ένα βάζο."
Ιταλία, 17ος αιώνας.

Ο πρόεδρος της Όμοσπονδιακής Γερμανικής Δημοκρατίας Ρίχαρντ φόν Βαϊτσέκερ αποτίει φόρο τιμής στο μνημείο των έκτε-
λεσμένων στην Καίσαριανή.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΦΥΛΛΟ:

Μέ την ευκαιρία της επίσκεψης στην Ελλάδα του προέδρου της Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας κ. Ρ. φόν Βαϊτσέκερ καί τον λόγο που εξέφωνησε στον τόπο μαρτυρίου της Καίσαριανής, δημοσιεύουμε δύο ακόμη άρθρα κορυφαίων Γερμανών πολιτικών, σχετικά με **τις σημερινές σχέσεις μεταξύ Δ. Γερμανίας και Έβραϊσμού**. Τα άρθρα αυτά είναι τόσο εύγλωττα, ώστε δέν χρειάζονται σχολιασμό.

- **Η Έβραϊκή Κοινότητα της Κω** καί τό δραματικό τέλος της αποτελούν θέμα του άρθρου του ιστορικού του νησιού κ. **Β. Χατζηβασιλείου**. Στο άρθρο αυτό περιέχονται στοιχεία που έρχονται γιά πρώτη φορά στή δημοσιότητα.
- Τό θέμα της χριστιανικής αίρέσεως του **Χιλιασμού** έχει κατ' επανάληψη απασχολήσει την κοινή γνώμη. Η μελέτη του καθηγητού κ. **Αθ. Δεληκωστόπουλου**, που αποτελεί απόσπασμα από βιβλίο του περί Όρθοδοξίας, παρέχει μία επιστημονική τοποθέτηση.
- Τέλος, τό ζήτημα που προέκυψε **από την επίσκεψη του Κούρτ Βαλντχάιμ στον Πάπα Ίωάννη - Παύλο** εξετάζεται από μία σφαιρική πλευρά στο άρθρο του Τζώρτζ Χάστιν Ούίλλιαμς.

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Κεντημένη κουρτίνα της Κιβωτού Τορά. Αρχι-τεκτονικοί κίονες πανομοιότυποι εκείνων στο Ναό της Ίερουσαλήμ καί τά όρθια λιοντάρια του Ιούδα που ύποστηρίζουν ένα «Στέμμα της Τορά» (Γερμανία 1725). Από τό βιβλίο του Μ. Κανιέλ «Η Τέχνη του Ιουδαϊσμού» (Έκδόσεις Ντουντούμη, 1982).

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ Κ. ΡΙΧΑΡΝΤ ΦΟΝ ΒΑΪΤΣΕΚΕΡ

Κύριε πρωθυπουργέ,
Κύριε δήμαρχε,
Κύριοι πρόεδροι και βουλευτές των κομμάτων,
Κυρίες και κύριοι,

Ιδιαίτερα συγκινημένος στέκομαι σήμερα στο χώρο αυτό. Τό γεγονός ότι σεις, οί εκπρόσωποι του ελληνικού λαού ήρθατε σήμερα μαζί μου, εδώ, με κάνει ειλικρινά να νιώθω εύγνωμοσύνη.

Ο χώρος αυτός θά μείνει άρρηκτα συνδεδεμένος με την ιστορία του λαού σας και του λαού μου. Πρόσφυγες ήταν εκείνοι που δημιούργησαν τό αθηναϊκό αυτό προάστειο, που αποκάλεσαν τό χώρο που στεκόμαστε «θυσιαστήριο της ελευθερίας». Οί πρόσφυγες, τό γνωρίζουμε και από τή δική μας πείρα, διαθέτουν μιάν ιδιαίτερα ζωντανή αίσθηση γιά τή σημασία και τήν αξία της ελευθερίας. Κανένας άνθρωπος και ιδιαίτερα κανένας Γερμανός δέν μπορεί νά σταθεί εδώ δίχως νά τόν άγγίζει βαθιά τό μήνυμα του χώρου. Οί σκέψεις γυρίζουν στό παρελθόν. Στη Δυτική Έλλάδα σήμερα ακόμα μιά μαρμάρινη επιτύμβια στήλη αναγράφει τά όνόματα τών Γερμανών, που πριν 160 χρόνια πρόσφεραν τά νιάτα τους γιά τόν απελευθερωτικό άγώνα τών Έλλήνων.

Έκατό περίπου χρόνια άργότερα ήρθαν και πάλι Γερμανοί στή χώρα σας, αυτή τή φορά όμως όχι στό όνομα της ελευθερίας, αλλά σάν κατακτητές. Τό περίφημο «όχι» δημιούργησε ιστορία. Ήταν ή απάντηση της Έλλάδας στό ξεκίνημα της ξένης κατοχής. Ήτοι εκφράστηκαν κατά τρόπο αποφασιστικό ή άγάπη του λαού σας γιά τήν ελευθερία και ή θέλησή του γιά αντίσταση. Όλοι μας γνωρίζουμε τίς φρικτές συνέπειες που είχε γιά πολλούς Έλληνες πατριώτες ή παραπάνω στάση τους. Ο Όδυσσεάς Έλύτης, αναφερόμενος στό θανάσιμο σκοτάδι, έγραψε:

«της Δικαιοσύνης ήλιε νοητέ
και μυρσίνη σύ δοξαστική
μή, παρακαλώ σας μή
λησμονάτε τή χώρα μου».

Πολλοί θυσίασαν τή ζωή τους. Ύποκλίνομαι στή μνήμη τους.

Έκφωνήθηκε στις 24 Ίουνίου 1987 στην Καισαριανή, τόπο μαρτυρίου τών Έλλήνων πατριωτών, κατά τήν Κατοχή.

Ή σκέψη μου φεύγει από δώ και άπλώνεται σ' όλόκληρη τή χώρα: Στά Καλάβρυτα, στό Δίστομο και τήν Κλεισούρα, στό Κομμένο και τούς Λυγγιάδες, στήν Κάνδανο της Κρήτης και σέ όλους τούς άλλους τόπους και τά μνημεία του αντιστασιακού αυτού πνεύματος.

Οί σκέψεις μου, σκέψεις Γερμανού στήν ελληνική γή, άφορούν ακόμα τά θύματα του Όλοκαυτώματος που έγινε εκείνες τίς μέρες, όταν χιλιάδες Έβραίοι πολίτες της χώρας σας, άνδρες και γυναίκες, ιδίως από τή Θεσσαλονίκη και τήν Άθήνα, από τή Ρόδο, τά Ίωάννινα και τήν Καστοριά, ακολουθήσαν τήν τρομερή μοίρα του έβραϊκού λαού στις άλλες κατεχόμενες χώρες της Εύρώπης.

Άποτελεί τιμή γιά τή χώρα και τό λαό τών Έλλήνων, ότι κατά τίς σκοτεινές εκείνες ώρες διατήρησαν άσβεστη τή φλόγα του ανθρωπισμού. Πολλοί Έλληνες αποδέχτηκαν τότε τόν προσωπικό κίνδυνο γιά νά σώσουν χιλιάδες Έβραίους συμπολίτες από τή λαβίδα μιάς τυφλής ιδεολογίας και αυθαίρετης εξουσίας. Ή τολμηρή έκκληση του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, που υπογράφηκε επίσης και από πολλές εξέχουσες προσωπικότητες της χώρας τό 1943, που ζητούσε από τούς τότε κατακτητές νά σεβαστούν τά ανθρώπινα δικαιώματα τών Έβραίων πολιτών της Έλλάδος και τό δικαίωμά τους στή ζωή, αποτελεί ένα ιδιαίτερα έντυπωσιακό και ιστορικό παράδειγμα.

Τό ντοκουμέντο αυτό διακατέχεται από τό ίδιο πνεύμα, όπως τό τελευταίο γράμμα που έστειλε στή γυναίκα του ένας από τούς άρχηγούς της γερμανικής αντίστασης κατά του Χίτλερ, πριν από τήν έκτέλεσή του: δέν ήθελε μ' αυτό, παρά νά συμβάλει «ώστε στήν καρδιά τών ανθρώπων νά αποκατασταθεί ή εικόνα και ή αξιοπρέπεια του ανθρώπου».

Σήμερα γνωρίζουμε: Ή ελευθερία δέν χάθηκε. Θά εξακολουθήσει νά υπάρχει όσο οί άνθρωποι θά είναι πρόθυμοι νά θυσιάσουν γιά τά ιδανικά τους, τι πολυτιμότερο έχουν, ακόμα και τήν ίδια τή ζωή τους. Νομίζω ότι είναι πάνω άπ' όλα ή πίστη αυτή που ένώνει σήμερα τούς δύο λαούς μας. Με τό πνεύμα αυτό τιμάμε μαζί τούς νεκρούς σας. Ή θυσία τους αποτελεί έγγυση και ύποχρέωση γιά τήν κοινή πορεία μας πρός τό μέλλον.

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ

Η αντιμετώπιση της ιστορικής αλήθειας είναι απαραίτητη για κάθε λαό. Η ιστορική αλήθεια διαμορφώνεται όμως συνεχώς εκ νέου. Όχι μόνον επειδή οι νέες διαπιστώσεις άπαιτούν νέες αξιολογήσεις του παρελθόντος ή διορθώσεις συμβάντων, πού μέχρι χθές θεωρούντο απαραβίαστα γεγονότα. Αλλά και οι νέες ιστορικές εμπειρίες και οι αλλαγές των θέσεων από τις οποίες παρατηρούμε το παρελθόν, μας υποχρεώνουν εις νέους τρόπους θεωρήσεως της ιστορίας. Αυτό ισχύει και για το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου ήτο ο ήδη από τα πρώτα προγραμματικά του κείμενα άναγγελθείς άγώνας κατά του Έβραϊσμού, πού τελικώς έκορυφώθη εις την πολιτική της τελειωτικής εξοντώσεως των Έβραίων κατά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οι διώξεις των Έβραίων και η επίδωξη της τελειωτικής εξοντώσεως των μεταξύ 1933 και 1945 έχουν — κατά τό δυνατόν — έρευνηθεί από ιστορικούς, έπιστήμονες και έπιστημονικά ιδρύματα σέ όλο τόν κόσμο. Οι γνώσεις περί του θέματος αυτού ειρίσκονται στή διάθεση όλων. Όποιος άρνείται νά άποδεχθεί τίς γνώσεις αυτές τό κάνει ένσυνειδήτως και είναι ο ίδιος υπεύθυνος. Σήμερον δέν έχει κανείς τό δικαίωμα νά δικαιολογεί τούς λόγους και τίς πράξεις του μέ άνεπαρκείς γνώσεις. Καταδικαστέοι είναι εκείνοι, πού προκαλούν μέ τήν άπόκρυψη των γεγονότων γιά νά συσκοτίσουν τό τερατώδες έγκλημα έναντίον της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας.

Η συζήτηση περί της εξοντώσεως των Έβραίων από τό έγκληματικό καθεστώς του εθνικοσοσιαλισμού δέν οδηγεί μόνο στό παρελθόν, αλλά πρέπει νά συμπεριλαμβάνει και τό παρόν, ιδιαίτέρως γιά τούς Γερμανούς. Και δέν πρέπει νά περιορίζεται

στούς κύκλους των έπιστημόνων, αλλά νά ενδιαφέρει όλους τούς πολίτες. Όλοι έμεις είμεθα υποχρεωμένοι νά αντιμετώπισουμε πνευματικώς τό έγκλημα αυτό, διότι από τίς άπαντήσεις μας έξαρτάται ή διαμόρφωση της προσωπικής μας αντίληψεως και τοποθετήσεως έναντι της κοινωνίας. Οι άπαντήσεις πού δίδομε θεωρούντες τή βαρβαρότητα του καθεστώτος του Χίτλερ συμβάλλουν σημαντικώς στή διαμόρφωση της πνευματικής στάσεώς μας και του ήθικου όρίζοντα της ζωής μας.

Γιά όλα αυτά ή γερμανική πολιτική έχει καθήκον νά σταματήσει κάθε προσπάθεια πού άποσκοπεί στό νά μειώσει τή σημασία και νά καταστήσει σχετικά τά έγκλήματα του εθνικοσοσιαλισμού έναντίον των Έβραίων της Εύρώπης. Αυτό δέν τό άπαιτεί μόνο ο αυτόνόητος σεβασμός έναντι των δολοφονηθέντων. Έν όψει αυτού του παρελθόντος δέν επιτρέπεται σ' έμάς τούς Γερμανούς, χάριν του ίδιου μας ήθικου συμφέροντος, νά επιτρέψουμε τήν παραχάραξη και τό ψέμα.

Τό άπαράβατον καθήκον μας είναι νά φωτίσουμε πλήρως τά έγκλήματα του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος και τούς λόγους πού διεπράχθησαν. Η μέ άσύληπτη βαρβαρότητα μαζική δολοφονία εκατομμυρίων Έβραίων δέν επιτρέπει γρήγορες και άπλές εξηγήσεις. Κάθε προσπάθεια εξηγήσεως των έγκλημάτων αυτών καταλήγει σέ άδιέξοδα και πρέπει συνεπώς νά άρχισι από τήν άρχή.

Η άποψη ότι γιά τό κακό, τήν τρομοκρατία και τό πρωτοφανές έγκλημα εύθύνονται μεμονωμένοι άνθρωποι, είναι άνεπαρκής. Αλλά και τό νά θεωρήσουμε τό φρικώδες αυτό έγκλημα ως συνέπεια της δολοφονικής βουλήσεως του Χίτλερ και όλίγων έγκληματιών του στενού περιβάλλοντός του οδηγεί σέ άπαράδεκτη έλάφρυνση της θέσεώς μας και περιο-

ρίζει τό ένδιαφέρον στήν άποτροπή της επαναλήψεώς του. Η όργάνωση της γενοκτονίας ήτο δυνατή διότι τήν διέταξε ένα ολοκληρωτικό κράτος.

Τό εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς κατέστησε τούς πολίτες ολοκληρωτικώς όργανά του και ήτο εις θέσιν νά τούς κινητοποιήσει γιά τούς έγκληματικούς του σκοπούς επειδή τά μέσα ένημερώσεως και οι κοινωνικές όργανώσεις είχαν ύποταχθεί πλήρως και δέν έλάμβανε πλέον χώρα ή έλεύθερη διαμόρφωση της γνώμης και επειδή είχε καταστραφεί τό κράτος δικαίου, αλλά πρό παντός επειδή είχε διαβρωθεί ή συνείδηση των άξιών. Πρόκειται γιά μιá άπαραίτητη διαπίστωση, πού όμως δέν μας δίδει καμιά έπαρκή εξήγηση γιά τήν εξόντωση των Έβραίων.

Αντισημιτισμός δέν υπήρχε μόνο στή Γερμανία. Ητο γνωστός και σέ άλλες χώρες της Εύρώπης. Η προϋπόθεση γιά νά καταλήξει στή Γερμανία στήν κόλαση του ολοκαυτώματος ήτο τό ολοκληρωτικό καθεστώς. Παρ' όλα αυτά ή φυλετική γενοκτονία παραμένει άκατανόητη. Αυτό ισχύει και γιά όσους δέν έζησαν τή συμβίωση μεταξύ Έβραίων και μη Έβραίων.

Όποιος έγεννήθη τό 1933 ή άργότερα — σ' αυτήν τήν γενεά άνήκω ο ίδιος — δέν είχε πλέον τή δυνατότητα νά γνωρίσει τούς Έβραίους ως γείτονες, συμμαθητές και φίλους. Τούς έγνωρίσαμε, όσοι από έμάς τούς έγνωρίσαν, σχεδόν άποκλειστικώς και μόνον μέ τήν εικόνα πού μάς επέβαλε ή εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα. Δέν έσυζητείτο πλέον, όπως κατά τά προηγούμενα χρόνια, άν ήτο καλό ή όχι νά παίξει κανείς ποδόσφαιρο μέ τούς Έβραίους συμμαθητές του. Και δέν ύποχρεωθήκαμε νά άποστραφούμε από τή μιá μέρα στήν άλλη τούς Έβραίους συμμαθητές μας καθ' ύπόδειξιν των γονέ-

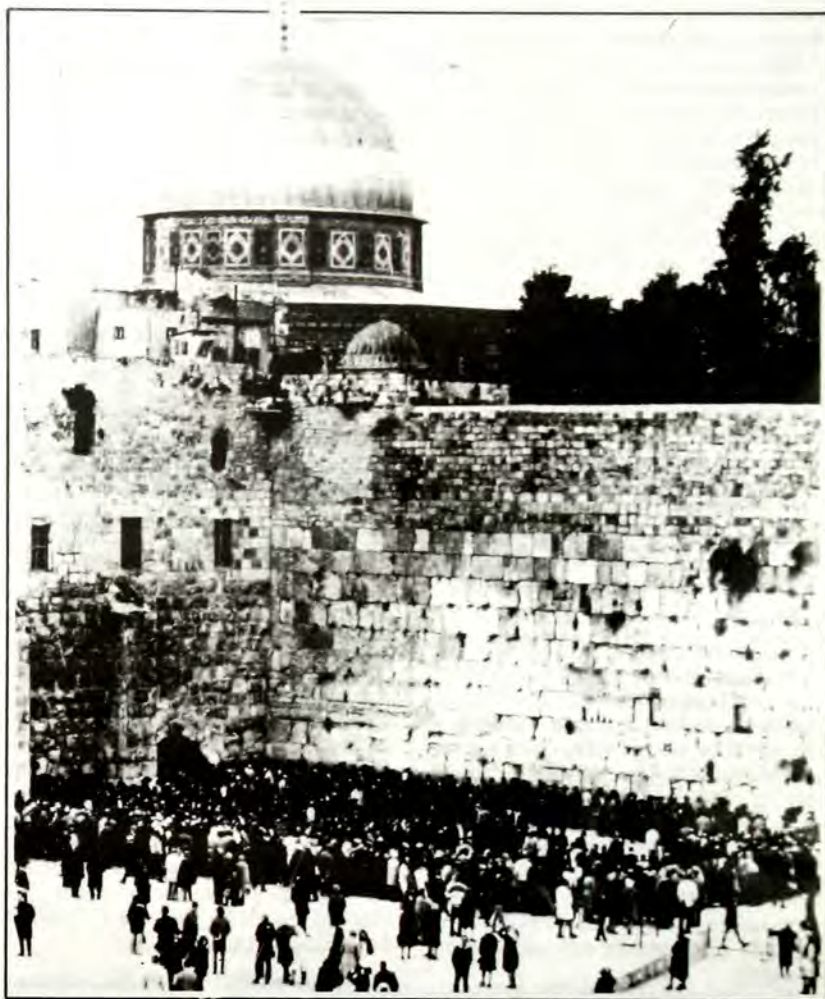
Ἀνθρωπισμός καί ἐμπιστοσύνη

ων μας ἡ κατόπιν διαταγῆς ἡ κάποιας ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ὁργανώσεως, ὅπως συνέβη σέ ὅσους ἐπῆγαν στό σχολεῖο μετά τήν ἀνυπόταξη τῶν ἐθνικοσοσιαλιστῶν στήν ἐξουσία.

Τό 1945 ἐπέστρεψαν οἱ Ἑβραῖοι στή συνείδηση τῆς κοινῆς γνώμης. Στήν ἀρχή λόγω τῶν φωτογραφιῶν ἀπό τά στρατόπεδα συγκεντρώσεως, πού συνεκλόνισαν τόν κόσμο. Γιά πολλούς νέους Γερμανούς ἡ πρώτη ἐνσυνείδητη συνάντηση μέ τούς Ἑβραίους ἦσαν οἱ φωτογραφίες τῶν σωρῶν πτωμάτων καί οἱ πρῶτες ἐκθέσεις περί τῶν μεθόδων ἐξοντώσεως στά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Καί σιγά - σιγά ἐβλεπε κανεῖς τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο, πού καταβεβλημένος ἀπό τόν πόνο εἶχε γλυτώσει ἀπό τή μαζική δολοφονία. Καί ἐπειδὴ σήμερον ἡ ἐβραϊκή παροικία στή Γερμανία ἀπαιθεῖ λιγότερα ἀπό 30.000 μέλη, εἶναι εὐκόλο νά φαντασθεῖ κανεῖς πόσο σπάνια εἶναι ἡ γειννίαση μέ ἕνα Ἑβραῖο συμπολίτη. Ἀκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτό εἶναι πολύ χρησιμη ἡ παραμονή πολλῶν νέων Γερμανῶν στό Ἰσραήλ, πού φιλοξενοῦνται καί ἐργάζονται γιά ἐβδομάδες στά κιμπούτζ, γιά νά γνωρίσουν τούς Ἑβραίους καί νά δημιουργήσουν φιλίες. Πολύ μεγαλύτερη ἀξία ἔχουν γιά μᾶς οἱ συναντήσεις μας μέ τούς νεαρούς συμπολίτες μας. Πρόκειται περί βημάτων πρὸς τή φυσιολογική ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων, πού τή θεωροῦμε ἀπαραίτητη καί τήν ἐπιδιώκουμε. Ἐδῶ τίθεται τό ἐρώτημα ἂν εἶναι πράγματι δυνατόν μετά τό Ἀουσβιτς νά συνομιλοῦν «κανονικά» Ἑβραῖοι καί Γερμανοί. Πῶς θά πρέπει νά εἶναι ἡ «φυσιολογική κατάσταση» ἐνός κοινού μέλλοντος;

Ἡ ἀποστολή τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς ἐνώπιον τῆς καταστάσεως αὐτῆς — κατά τή διαπίστωση τῆς ὁποίας κάθε πολίτης τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας πρέπει νά ἀκολουθεῖ τό παράδειγμα τοῦ Κόνραντ Ἀντεναουερ — εἶναι σαφής: Πρέπει νά ἀπαντᾷ στήν ἐρώτηση: Ποιά εἶναι ἡ σημασία τῆς βαρβαρότητας τοῦ παρελθόντος γιά τό παρόν τοῦ κράτους μας καί ποιές εἶναι οἱ συνέπειες τοῦ φρικώδους ἐγκλήματος γιά μᾶς στό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον. Πρέπει νά ἐκθέσει τούς λόγους, γιά τούς ὁποίους ἡ Ὁμοσπονδιακή Γερμανία μπορεῖ νά γίνῃ καί πάλι πραγματικῆς πατρίδα γιά τούς Ἑβραίους.

Δέν εἴμεθα εἰς θέσιν νά ἐκλέξουμε

Ἱερουσαλήμ: Συγκέντρωση πιστῶν στό Τεῖχος τῶν Δακρύων.

τήν ἱστορική πραγματικότητα στήν ὁποία ζοῦμε καί νά ἀποτινάξουμε ἐκεῖνο πού μᾶς ἐπιβαρύνει ἢ μᾶς ἐνοχλεῖ. Ὅσον ἐναργέστερη καί ὀξύτερη εἶναι ἡ ἱστορική μας συνείδηση, τόσο καλύτερα ἀντιλαμβανόμεθα πόσα ἐξαρτῶνται ἀπό τά διδάγματα πού ἐξάγουμε ἀπό τήν κληρονομιά τοῦ παρελθόντος πού μᾶς βαρύνει. Ἐδῶ θά πρέπει νά γνωρίζουν ὅσοι ἐγεννήθησαν ἀργότερα, ὅτι δέν πρέπει νά νομίζουν, ὅτι ἡ κατηγορία δέν τούς ἀφορᾷ, ἐπειδὴ δέν ἀντιμετώπισαν τόν ὁλοκληρωτικό πειρασμό. Καί αὐτοί οἱ νέοι δέν μποροῦν ἐν σχέσει πρὸς τήν ἱστορία νά εἶναι κατά τήν πολιτική των δραστηριότητα τελείως ἀπροκατάληπτοι.

Γενικές συνταγές γιά τήν εἰρηνική καί ἀνθρώπινη συμβίωση δέν ὑπάρ-

χουν. Τό δίδαγμα τῆς ἱστορικῆς μας ἐμπειρίας εἶναι: Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπαραβίαστος καί αὐτό ἀποτελεῖ βασική κατευθυντήρια γραμμή κάθε κρατικῆς δράσεως. Ἀνεξιθρησκεία καί προσήνεια εἶναι ἀπαραίτητα χαρίσματα, ἀνεῦ τῶν ὁποίων δέν μπορεῖ νά προοδεύσει κανένα κράτος.

Ἐδῶ ὁμως δέν βοηθοῦν μόνον ὁ καλός λόγος καί οἱ καλές προθέσεις. Πρέπει νά ἐργασθοῦμε γιά τήν εἰρηνική συμβίωση τῶν κρατῶν καί γιά τόν ἀλληλοσεβασμό τῶν διαφόρων θρησκειῶν καί πολιτισμῶν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι πρέπει νά ἀγωνισθοῦμε μέ πάθος γιά τήν πλουραλιστική δημοκρατία καί νά ἀποτρέψουμε τούς κινδύνους πού τήν ἀπειλοῦν. Τό Σύνταγμα τῆς Γερμανίας ὡς νομικό ὑπό-

βαθρο, ενός φιλερηνικού κράτους που σέβεται την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, προσφέρει το κατάλληλο πλαίσιο για τόν σκοπό αυτό. Τελειοταίως διεπίστωσε ο Έβραϊος συγγραφέας Πίνχας Λαπίντε, ότι «όταν μπορεί να προσευχηθεί κανείς σ' αυτή τη χώρα σέ 56 συναγωγές, όταν υπάρχει ένα έβραϊκό πανεπιστήμιο στη Χαϊδελβέργη, που εκπαιδεύει έβραϊστές, όταν τελευταίως άνοιξε ένα έβραϊκό μουσείο εδώ στη Φραγκφούρτη, μπορεί να πεί κανείς, ότι τότε νέο έβραϊκό μέλλον άρχισε ήδη. Πολλοί Έβραίοι, όχι όλοι, θά συνειδητοποιήσουν σιγά - σιγά τό γεγονός, ότι ή Όμοσπονδιακή Δημοκρατία είναι, παρ' όλα της τά λάθη καί παρ' όλες της τίς ατέλειες, τό πλέον φιλελεύθερο, τό δημοκρατικότερο καί τό πλέον αυτοελεγχόμενο κράτος, που ύπήρξε ποτέ επί γερμανικού έδάφους. Τυχόν άρνητικά φαινόμενα στά περιθώρια δέν μπορούν νά μειώσουν ή νά εξαλείψουν αυτό τό γεγονός».

Η άποψη αυτή μάς δίδει θάρρος. Αποδεικνύει, ότι οί προσπάθειές μας, νά δημιουργήσωμε στη Γερμανία ένα μέλλον γιά τούς Έβραίους συμπολίτες μας, έγιναν αντιληπτές καί αξιολογήθηκαν. Αυτό μάς επιτρέπει νά είμεθα υπερήφανοι γιά τήν επιτυχία των προσπαθειών μας νά δημιουργήσωμε ισχυρά θεμέλια γιά τή φιλελεύθερη δημοκρατία στήν Όμοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας καί νά αποκλείσωμε τήν ανάπτυξη κάθε ρατσιστικής καί ταξικής ιδεολογίας.

Είναι καλή ή ιδέα της ανάπτυξεως ενός νέου πατριωτισμού επί της βάσεως του Συντάγματος μας καί νά τόν θεμελιώσωμεν επί των ήθικων του άξιών καί της κανονιστικής ισχύος της αξιοπρεπείας του ανθρώπου.

Εξάγομε τά απαραίτητα καί δυνατό συμπεράσματα από τήν ιστορία μας έφ' όσον δέν εγκαταλείψωμε τήν προσπάθεια νά εφαρμόσωμε τίς βασικές ιδέες του Συντάγματος μας στή ζωή μας. Οί έγγυήσεις των προσωπικών έλευθεριών, που θά πρέπει νά καταστούν αυτόνοτες γιά κάθε πολίτη, πρέπει νά γίνονται θεμέλιο του συνδέσμου του μέ τό κράτος.

Νομίζω όμως, ότι ή έννοια του πατριωτισμού επί της βάσεως του Συντάγματος πρέπει νά συμπληρωθεί. Όσον απολύτως απαραίτητη καί άξια βελτιώσεως καί άν είναι ή σφαιρική εξασφάλιση του δικαίου σέ όλες

τίς εκφράσεις της ζωής εις ό,τι άφορά στήν έγγυηση της έλευθερίας καί της αξιοπρεπείας του ανθρώπου, τόσο ανεπαρκής είναι ή άποψη, πώς οί σχέσεις μεταξύ των πολιτών μπορούν νά ρυθμίζονται μόνον κατά τό γράμμα του νόμου.

Ό νόμος, καί τό Σύνταγμα, εξασφαλίζει στό άτομο τήν απαραίτητη έλευθερία γιά τήν ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η ζωσα δημοκρατία απαιτεί όμως εκτός τούτου καί μία κοινότητα, ή όποια δέν χαρακτηρίζεται μόνον από τήν έγγυηση των άτομικών έλευθεριών διά του Συντάγματος, αλλά από τό ότι τό άτομο μέ τήν πολυσχιδή του προσωπικότητα αποκτά δική του όντότητα μέσα στήν κοινωνία καί αποτελεί αντικείμενο σεβασμού.

Ός πολίτες ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου δέν πρέπει νά θεωρούμε τούς έαυτούς μας μόνον ως συνέπεια των νόμων. Όσον έλλιπώς αντιλαμβάνεται ο άυστηρός όρθολογισμός τόν άνθρωπο ως προσωπικότητα. Τόσον ανεπαρκές ή ήτο άν επιδιώκαμε νά θεμελιώσωμε τόν πατριωτισμό μας μόνον επί του Συντάγματος, μέ τό όποιο παραμένει συνδεδεμένος. Η φιλελεύθερη πολιτεία μας επεκτείνει τήν ανθρωπιστική της δύναμη μόνον εκεί που οί σχέσεις μεταξύ των πολιτών χαρακτηρίζονται από αλληλοεμπιστοσύνην. Μόνον έτσι είναι βέβαιοι, ότι εκ της κοινωνίας θά προέλθει ασφάλεια, ή όποια δημιουργεί εμπιστοσύνη.

Η εμπιστοσύνη δέν είναι κάποιος συναισθηματικός λόγος πέραν της λογικής. Εκεί όπου ή εμπιστοσύνη καθορίζει τήν κοινωνική δράση, ο άνθρωπος γίνεται αντιληπτός ως συνάνθρωπος. Μόνον εκεί που οί πολίτες είναι βέβαιοι, ότι γίνεται αποδεκτός όχι μόνον όπως όρίζουν οί νόμοι, αλλά καί χάριν της ιδιαιτερότητας της πολυσχιδούς προσωπικότητάς του, χαρακτηρίζεται ή συμβίωση των πολιτών από ένα έσωτερικό δεσμό, ο όποιος καθιστά τό κράτος πατρίδα, ή όποια προσφέρει ασφάλεια, δημιουργεί αλληλεγγύη καί απαιτεί ανθρωπισμό.

Ακριβώς έπειδή πρέπει νά εξάγωμε διδάγματα από τίς έμπειρίες του έθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος είναι ανεπαρκής ή έννοια του μόνον επί του Συντάγματος βασιζόμενου πατριωτισμού. Οί έγγυήσεις των κανόνων

δικαίου, οί όποιες δημιουργούν τόν πατριωτισμό, πρέπει νά συνοδεύονται καί από τίς άρχές, που εξασφαλίζουν έντός της πολιτείας τήν άναγνώριση της ιδιαιτερότητας του πολίτη. Δέν ήτο μόνον ή κατάργηση του δικαίου μετά τό 1933 που παρέδωσε εκατομμύρια Έβραίων συμπολιτών στους δολοφόνους των. Η ύπό του κράτους διαταχθείσα μαζική δολοφονία κατέστη δυνατό καί διότι πολλοί δέν έβλεπαν (πλέον) τούς Έβραίους ως συνανθρώπους των καί τούς ήτο άδιάφορο, ότι τούς άφίρηθε ή ανθρωπινή αξιοπρέπεια.

Αν δέν θέλωμε νά δώσωμε καί στό μέλλον καμία απολύτως δυνατότητα στον αντισημιτισμό, θά τό επιτύχωμε μόνον στή συνειδηση της ιστορικής μας έμπειρίας. Νόμοι αντιθέτως, που επιδιώκουν νά αποτρέψουν τόν αντισημιτισμό πέρα των ύφισταμένων απαγορευτικών διατάξεων, δέν νομίζω ότι μπορούν νά προσφέρουν πολλά. Κατά τήν πεποίθησή μου είναι δυνατόν νά προκαλέσουν τή δράση αυτόκλητων έθνοσωτήρων καί συγχρόνως νά δημιουργήσουν τό αίσθημα της ασφάλειας εκεί που είμεθα όλοι ύποχρεωμένοι νά άγρυπνούμε.

Η ανάμνηση εκείνων, που έν όνόματι της Γερμανίας μετεφέρθησαν χωρίς όικτο στά στρατόπεδα συγκεντρώσεως καί βασανισμένοι καί κακοποιημένοι έδολοφονήθησαν στους θαλάμους αερίων καί στους φούρνους, μας ύποχρεώνει νά μή θεωρήσωμε πλέον ανθρώπους ως τήν προσωποποίηση του έχθρου μας. Η προσωποποίηση του έχθρου, διά της όποιας άμφισβητούνται ή απαραίτητα αξιοπρέπεια του ανθρώπου καί τά άπαράβιά του δικαιώματα, αποκτά σχεδόν πάντοτε τελικώς ένα δικό τους, τήν πόση δύναμισμό. Τό ότι καταλήγει στήν ψυχρή δολοφονία είναι γνωστό καί από παραδείγματα των ήμερών μας.

Ενεκα τούτου θά αντισταθούμε μέ άποφασιστικότητα έναντίον όλων των προσπαθειών που προπαγανδίζουν υπέρ της προσωποποίησης του έχθρου. Εδώ πρέπει νά λάβωμε υπ' όψιν μας, ότι μικροί ρύακες ένώνονται καί δημιουργούν όρμητικούς ποταμούς. Καί ο άντισημιτισμός των έθνικοσοσιαλιστών δέν ήτο από τήν άρχή μαζικό κίνημα...

Ενεκα τούτου όφείλωμε σήμερον — τηρουμένων των αναλογιών καί άνευ υπερβολών — νά είμεθα προσε-

κτικοί έναντι των επικινδύνων ρευμάτων της εποχής μας και του κινδύνου να παρασυρθούμε οι ίδιοι.

Εμείς οι Γερμανοί δεν επιτρέπεται να λησμονήσουμε ή να αποσιωπήσουμε τα έγκληματα του εθνικοσοσιαλισμού, άλλως δεν είμεθα άξιοι του γεγονότος, ότι οι άλλοι μας έδωσαν και πάλιν τό χέρι. Πρέπει να συνειδητοποιήσωμεν και πάλι, ότι η ιστορία των Έβραιων της Γερμανίας είναι ένα τμήμα της γερμανικής ιστορίας, ότι τό παρελθόν αυτό είναι κοινή ιστορία των Έβραιων και των μη Έβραιων Γερμανών. Ένεκα τούτου η δημοσπονδιακή κυβέρνηση θέλει να βοηθήσει την έρευνα της εβραϊκής ιστορίας στη Γερμανία. Καί έτσι καθιστούμε ισχυρότερη τή θέληση συμβιώσεως σέ ένα κοινό μέλλον.

Ας εκμεταλλευθούμε κάθε δυνατότητα να πλησιάσωμε αλλήλους με έμπιστοσύνη, γιά να καταστήσωμε πραγματικότητα ένα πατριωτισμό, πού νά μάς συνδέει.

Ο Χίτλερ δέν πρέπει νά έχει τήν ικανοποίηση — αυτή τή διαπίστωση κάναμε κάποτε ο Βέρνερ Νάχμαν και εγώ — ότι κατέστρεψε γιά πάντα τόν πατριωτισμό των Γερμανών.

Αυτός ο νέος πατριωτισμός — και εδώ είμεθα σύμφωνοι μέ τόν Βέρνερ Νάχμαν — πρέπει νά έχει ευρύτερη βάση από τίς νομικές έγγυησεις του άπαραβίαστου της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας: ανθρωπισμό, ο οποίος άσκειται καθημερινώς, παρ' όλες τίς αντίξοότητες.

Τό ΚΙΣ ζητά νά άνοίξουν τά άρχεία του ΟΗΕ

Γιά τούς έγκληματίες πολέμου

Σέ υπόμνημα του πρós τόν ύπουργό Έξωτερικών κ. Κ. Παπούλια τό Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Έλλάδος ανέφερε ότι:

«Παρόλον ότι έχουν περάσει 40 καί πλέον χρόνια από τό τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου, ο ΟΗΕ δέν επιτρέπει ακόμη τήν έρευνα στα **άρχεία του πού άφορούν τά έγκλήματα πολέμου.**

Μέ τόν τρόπο αυτό, ένα σημαντικό τμήμα της σύγχρονης ιστορίας της ανθρωπότητας παραμένει άπρόσιτο στους λαούς και στα έθνη εκείνα πού πολέμησαν καί θυσίαστηκαν γιά τήν έλευθερία. **Ποιό νόημα άραγε έχει αυτή ή έλευθερία όταν «άπαγορεύεται»(!) στους λαούς πού πολέμησαν νά μάθουν τήν αλήθεια;**

Όταν τό 1948 διαλύθηκε ή «Επιτροπή γιά τά Έγκλήματα Πολέμου», τήν όποία είχαν σχηματίσει 17 σύμμαχα κράτη μεταξύ των όποιών καί ή Ελλάδα, παραδόθηκαν στόν ΟΗΕ 38.000 φακέλλοι γιά έγκληματίες πολέμου. Ο ΟΗΕ θεωρήθηκε τότε ο ούδέτερος θεματοφύλακας των λαών κι όχι ο κατό βούληση ρυθμιστής της ιστορίας της ανθρωπότητας.

Πληροφορηθήκαμε ότι πρόσφατα ή ελληνική κυβέρνηση απαντώντας σέ έρωτήματα του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ, άποφάνθηκε νά μήν «άνοίξουν» τά άρχεία αυτά. Νομίζουμε ότι ή κυβέρνηση της πατρίδας μας δέν έχει τίποτα νά φοβηθεί από τά στοιχεία των άρχείων έγκληματιών πολέμου. Άντίθετα, μάλιστα, τά άρχεία αυτά θά

βοηθήσουν στη διελεύκανση μιάς κρίσιμης περιόδου της σύγχρονης ιστορίας της χώρας μας, γιά τήν όποία στην Ελλάδα έχουν δυστυχώς καταστροφεί τά σχετικά άρχεία.

Δέν είναι δυνατόν ή δημοκρατική ελληνική κυβέρνηση νά γίνεται, έστω κι έμμεσα όργανο στην άποσίωση μιάς περιόδου της πρόσφατης ιστορίας του 20ού αιώνα, προστατεύοντας μέ τή υπάσση της αυτή καί έστω άθελά της, έγκλήματα κι έγκληματίες κατά της ανθρωπότητας.

Γιά τόν λόγο αυτό παρακαλούμε άπως άναθεωρηθεί ή θέση της ελληνικής κυβέρνησης καί δοθεί έντολή στόν γενικό γραμματέα του ΟΗΕ νά δοθούν στη δημοσιότητα τά άρχεία.

Μέ τιμή

Ο γεν. γραμματέας
Ιωσήφ Λόβιγγερ Δαυίδ Σαρφατής

* Σχετικά μέ τήν θέμα ή Έλληνική Κυβέρνηση έκπρόσθετος κ. Γ. Ρούμπινιης έκέλευσε στις 12 Ιουνίου 1987:

«Η ελληνική κυβέρνηση τάσσεται υπέρ μιάς πιά άνοιχτής πρόσβασης των κυβερνήσεων στα άρχεία. Πιστεύει ότι όλες οι κυβερνήσεις πρέπει νά έχουν μιά πιά εύκολη καί χωρίς περιορισμούς πρόσβαση στα άρχεία κι όχι μόνο σ' εκείνους τούς φακέλλους πού άφορούν συγκεκριμένα άτομα έναντίον των όποιων έχουν διατυπωθεί κατηγορίες».

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΣΤΑ «ΧΡΟΝΙΚΑ»

* Η **Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας:** Νέα επεξηγηματικά στοιχεία γιά τίς σχέσεις του Γ. Θεοτόκη μέ τήν Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας δίνει ο τ. πρωθυπουργός κ. Γεώργιος Ι. Ράλλης μέ τήν παρακάτω έπιστολή του:

«Σχετικά μέ τήν έπιστολή μέ τόν τίτλο «Τά γεγονότα της Κέρκυρας τό 1891», πού δημοσιεύεται στη σελίδα 25 του τεύχους Μαΐου - Ιουνίου 1987 του περιοδικού σας, θά ήθελα νά σημειώσω ότι από πουθενά δέν προκύπτει ότι ο Γεώργιος Θεοτόκης ήταν έναντίον των Έβραιων της Κέρκυρας, όπως άφηνεται νά έννοηθεί από τό όλο, πνεύμα της σχετικής παραγράφου της έπιστολής αυτής. Τό αντίθετο μάλλον συνάγεται από όλα τά υπάρχοντα στοιχεία, πού χρησιμοποίησα καί στό τελευταίο βιβλίο μου «Γεώργιος Θεοτόκης, ο πολιτικός του μέτρου», περικοπές του όποίου, αναφερόμενες στό θέμα αυτό, δημοσιεύτηκαν στό τεύχος Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου 1987 των «Χρονικών». Μέ βάση άκριβώς τίς αναφορές αυτές φαίνεται ότι ο Θεοτόκης ύποστήριξε πάντοτε ούσιαστικά τά δίκαια αίτήματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Κέρκυρας, φροντίζοντας γιά τήν επίλυση — στό μέτρο του δικαίου — των προβλήτων πού τήν άπασχολούσαν.

Τό ένδιαφέρον του μάλιστα άρχισε από τήν εποχή πού ήταν δήμαρχος Κερκύρας, όταν όχι μόνο δέν υιοθέτησε τήν είσήγηση του δημοτικού συμβούλου Βλάχου γιά συγχώνευση

Μιά έπιστολή του κ. Γ. Ράλλη γιά

«τά γεγονότα της Κέρκυρας τό 1891»

του ισραηλιτικού δημοτικού σχολείου μέ τό ελληνικό, γιατί έκρινε ότι αυτό θά έβλαπτε τούς μικρούς Ισραηλίτες μαθητές αλλά ένέκρινε τήν έπιχορήγησή του όπως ζητούσε ο Ραββίνος.

Άπό τά σχετικά πρακτικά της συνεδριάσεως της 25ης Οκτωβρίου 1879 προκύπτει άναμφισβήτητο τό ένδιαφέρον του Θεοτόκη γιά τούς Έβραίους της Κέρκυρας, τό όποιο δέν σταμάτησε στό σημείο αυτό, αλλά ήταν εξακολουθητικό καί άργότερα όταν έγινε βουλευτής, ύπουργός καί πρωθυπουργός.

Άλλωστε, άν δέν είχαν έτσι τά πράγματα, πώς θά ήταν δυνατόν νά τόν ψηφίζουν, πράγμα γιά τό όποιο τό έντυπο «Τολμρός», στό φύλλο του της 21ης Απριλίου 1885, επιτίθεται μέ ιδιαίτερη δριμύτητα έναντίον των Έβραιων, μιλώντας μάλιστα καί γιά εύχαριστήρια μετεκλογική επίσκεψη του Θεοτόκη στην έβραϊκή συνοικία. Καί αυτό είναι μία μόνο «έξ αντιδιαστολής άπόδειξη».

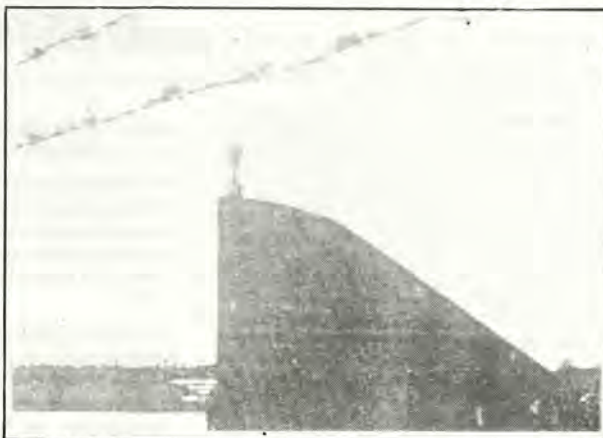
Τά ταμπού μειούνται

«... υπάρχει μία συνυπευθυνότητα για τό ώραϊο και τό καλό, αλλά και για τό φρικώδες και τό απερίγραπτο στην ιστορία μας».

TRIBUNE: Πώς εκτιμάτε τη στάση του λαού στο 'Ισραήλ έναντι των Γερμανών σύμφωνα με τις παρατηρήσεις και τις συνομιλίες σας κατά την τελευταία σας επίσκεψη, μετά τις αντισημιτικές δηλώσεις ορισμένων Γερμανών πολιτικών στην 'Ομοσπονδιακή Δημοκρατία;

Ράου: Βεβαίως διευτυπώθησαν ορισμένες άνησυχίες στην κοινή γνώμη του 'Ισραήλ. Κατά την πεποίθησή μου δεν υπάρχει έξαρση του αντισημιτισμού στην 'Ομοσπονδιακή Γερμανία. Άλλά — και δεν είναι ολιγότορον επικίνδυνο αυτό — τά ταμπού μειούνται. Αυτό σημαίνει, ότι συζητούνται θέματα, εκφράζονται απόψεις και δημιουργούνται υποψίες περί των οποίων εγένοντο σκέψεις και πρό δεκαετιών. 'Η διαφορά: Οι υποστηρικτές των απόψεων αυτών έχουν σήμερα τό άμφίβολον θάρρος νά όμιλούν δημοσίως περί αυτών.

'Η μείωση αυτή των ταμπού πρέπει νά εκτιμηθεί στη Γερμανία διαφορετικά από ότι π.χ. στη Γαλλία, στην 'Αγγλία ή στην 'Αμερική, όπου θά μπορούσε νά την άνεχθεί κανείς. 'Εμείς αντιθέτως θά πρέπει νά προσέξωμε νά μήν εγκαταλείψωμε την ίδια μας την ιστορία. Καί πρέπει νά γνωρίζωμε ότι στη Γερμανία δεν είναι δυνατόν επ' ούδενί λόγω νά λέγονται πράγματα, τά όποια δεν επιτρέπονται νά λέγονται

Τό 'Εβραϊκό Μνημείο στο χώρο του στρατοπέδου συγκεντρώσεως του Νταχάου.

ούτε σέ άλλες χώρες μέ μεγαλύτερη δημοκρατική καί ούμανιστική παράδοση. 'Εδώ όμως δεν δυνάμεθα έμείς νά παίζωμε τόν ρόλο του δικαστού.

Συνεζήτησα μέ μερικούς εκ των πολιτικών αυτών, οι όποιοι προέβησαν εις αντισημιτικές δηλώσεις καί ήσκησα καί δημοσίως κριτικήν επ' αυτού. Πρέπει νά προσέξωμε νά μήν ξεχασθεί μία παλαιά ρήση του τέως προέδρου της 'Ομοσπονδιακής Γερμανίας, **Γουσταυού Χάινεμαν**: «'Η μοναδική έλπίδα για νά ξεχάσουν οι άνθρωποι σέ όλο τόν κόσμο τί συνέβη, είναι νά μή ξεχάσωμεν έμείς». 'Η ανάμνηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για μάς τούς Γερμανούς. 'Επιτρέψτε μου νά αναφερθώ εδώ στον σημερινό Πρόεδρο της 'Ομοσπονδίας Ρίχαρντ φόν Βαϊτσέκερ, τόν όποιο θεωρώ, ιδιαιτέρως εις ό,τι αφορά στό θέμα αυτό, ευτύχημα για τή χώρα μας. 'Εχει ειπεί πολλά όρθά, όχι μόνο την 8ην Μαΐου του παρελθόντος έτους, τά όποια θά ήκουγα ευχαρίστως καί από άλλους πολιτικούς. Τό γεγονός όμως, ότι αυτά έλέχθησαν από τόν πρόεδρο της 'Ομοσπονδίας έχει, κατά την πεποίθησή μου, ιδιαιτέραν βαρύτητα.

TRIBUNE: 'Εχει σημασία ή ρήση αυτή του Χάινεμαν για τή γενεά μας καί θά ισχύει καί για τό μέλλον;

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΣΤΑ «ΧΡΟΝΙΚΑ»

"Έλληνες καί 'Ισραηλινοί

Σέ έπιστολή του προς τό Κ.Ι.Σ., ό κ. Χρ. Γουδής, καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, γράφει μεταξύ άλλων: «'Εχω έπισκεφθεί τό 'Ισραήλ παλιότερα καί έμεινα ένθουσιασμένος μέ την προσπάθεια πού γίνεται εκεί. Πιστεύω ότι "Έλληνες καί 'Ισραηλινοί έχουν καί κοινό καί διαφορετικό συγχρόνως πολιτιστικό ύπόβαθρο καί μία άλληλεπίδραση μεταξύ τους θά ήταν θετική καί για τίς δύο πλευρές».

'Εβραϊκός Φεμινισμός

'Ο κ. Κώστας Τομονάς, Θεσσαλονίκη, μάς γνωρίζει τά παρακάτω:

«'Αγαπητοί φίλοι του ΚΙΣ,

• Μετά την άπελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, στά 1912, από τόν 'Ελληνικό Στρατό, ό τότε Δήμαρχος της πόλης 'Οσμάν Σαΐτ πρότεινε στό Δημοτικό Συμβούλιο — κι εκείνο δέχθηκε — την μετονομα-

σία του δρόμου Palas σέ όδό **Μάξ Νορδάου**. 'Ο δρόμος αυτός ήταν μία κάθετος προς την όδό Βουλγαροκτόνου πάροδος, λίγο δυτικότερα άπ' τό Ζαχαροπλαστείο «Φλόκα», της πλατείας 'Ελευθερίας.

• 'Η κόρη του μεγάλου συγγραφέα καί διανοητή Μάξ Νορδάου ήλθε στη Θεσσαλονίκη στά 1928 καί έδωσε δύο διαλέξεις για τό έργο του πατέρα της (στις 6 καί 8 'Ιανουαρίου).

• Στις 6 'Ιουλίου 1928, ή 'Εβραιοϊταλίδα δημοσιογράφος **Μαργαρίτα Σαρφατή** έδωσε διάλεξη στην αίθουσα του Βιομηχανικού 'Επιμελητηρίου, μέ θέμα «'Η άρχιτεκτονική στην 'Ιταλία». 'Η Σαρφατή, φιλενάδα του Μουσολίνι άπ' την εποχή πού ακόμα αυτός ήταν σοσιαλιστής, ήταν διανοούμενη πανευρωπαϊκής φήμης.

• Οι δύο αυτές διανοούμενες γυναίκες δείχνουν τίς κατακτήσεις του φεμινισμού στις 'Εβραίες της Εύρώπης, σέ μία εποχή πού εδώ, σέ μάς, επικρατούσε τό «La mujer en casa el hombre al tcharchi».

Ράου: Ναί, αυτό πιστεύω. 'Εφ' όσον γράφετε για τη Γερμανία δέν επιτρέπεται νά έχετε ύπ' όψιν σας μόνον τούς άδικοπραγούντες νεαρούς, οί όποίοι καταλαμβάνονται από συναισθήματα έναντίον τών άλλοδαπών καί καταλήγουν στό νά διαπράττουν βιαιότητες. Πρέπει νά γράφετε καί για τούς νεαρούς Γερμανούς, οί όποίοι στά πλαίσια του «Κινήματος Δείγματα 'Εξιλασμού», προσφέρουν τίς υπηρεσίες των τόσο εις τό 'Ισραήλ όσο καί εις την Πολωνία ύπό τύπον έπανορθώσεων. Μπορεί νά όμιλείτε καί περί τών νεαρών, οί όποίοι επεξεργάζονται έξ ιδίας πρωτοβουλίας την ιστορία της πόλεως στην όποία κατοικούν για νά περιγράψουν την τύχη τών παλαιότερων τών 'Εβραίων συμπολιτών. 'Ως έκ τούτου πιστεύω, ότι έχομε άρκετούς ύπεύθυνους νέους, για τούς όποιους ή ρήση αυτή του Γουσταύου Χάϊνεμαν θά ισχύει και όταν ακόμη οί νέοι αύτοί δέν θά γνωρίζουν ποίος την είπε.

TRIBUNE: 'Ο γεν. γραμματέας της SPD, ό Πέτερ Γκλότς, έπροκάλεσε όξυτάτη κριτική έκ μέρους της CDU, επειδή κατηγορήσε τόν καγκελλάριο Κόλ, ότι είναι συνυπεύθυνος για την άναβίωση του άντισημιτισμού. Με την παρατήρησή του περί του «έλέους της γεννήσεως κατόπιν» ό Κόλ άνοιξε δέθεν τόν δρόμο για «άντισημιτικές φλυαρίες».

Ράου: Ούτε ό Πέτερ Γκλότς ισχυρίσθη, ότι ό κ. Κόλ έκφράζει άντισημιτικές άπόψεις ή ότι διακατέχεται από άντισημιτικά συναισθήματα. 'Αλλά μία σειρά έκφράσεών του, π.χ. ό λόγος περί «του έλέους της γεννήσεως κατόπιν» όδήγησε στην έντύπωση, ότι εκείνοι πού έγγενήθησαν μετά τό 1945 ή ήσαν τότε ακόμη παιδιά, είναι δυνατόν νά εξαιρεθούν από τη συνέχεια της γερμανικής ιστορίας. 'Οποιος όμως άσχολείται πράγματι μέ την ιστορία, μέ τη φιλοσοφία της ιστορίας, γνωρίζει, ότι δέν ύπάρχει τέτοια εξαίρεση. Δέν ύπάρχει πράγματι συλλογική εύθύνη, αλλά ύπάρχει μία συνυπευθυνότητα για τό ώραίο καί τό καλό, αλλά καί για τό φρικώδες καί τό άπερίγραπτο στην ιστορία μας. 'Οποιος είναι υπερήφανος για τόν Μαρτίνο Λούθηρο καί τόν Ριχάρδο Βάγκνερ, δέν μπορεί νά ξεχνά ότι καί οί διοικητές τών στρατοπέδων συγκεντρώσεως ήσαν επίσης Γερμανοί.

Δέν θά έπρεπε νά ένοχλεί μόνο τούς 'Εβραίους ή πρόσκληση του Βαλντχάιμ από τόν Πάπα

Του ΤΖΩΡΤΖ ΧΑΣΤΙΝ ΟΥΙΛΛΙΑΜΣ

(Τό άρθρο δημοσιεύτηκε στην Herald Tribune. 'Αναδημοσιεύεται από τό 'Επίκαιρα, 2.7.1987)

Ο Πάπας βλέπει πρεσβευτές καί άρχηγούς κυβερνήσεων μέ την ιδιότητά του ως άρχηγός ενός κράτους άρκετά μεγάλου, ώστε νά του εξασφαλίζει την ανεξαρτησία του καί νά του επιτρέψει νά φυλάει τό άπέραντο ποίμνιο μιās παγκόσμιας 'Εκκλησίας, πού υπερβαίνει έθνικά σύνορα καί κοινωνικές τάξεις. Σάν ήγέτης, ό Πάπας πρέπει νά έχει διπλωματικές σχέσεις μέ κράτη καί διεθνείς οργανισμούς, μέ οργανωμένες θρησκείες καί μέ ιδεολογίες, κάποτε - κάποτε συμφωνών μέ αυτές περισσότερο από όσο άλλοι.

'Ετσι, ό πρόεδρος της Αυστρίας Κούρτ Βαλντχάιμ, κάτω από αύστηρό διπλωματικό πρίσμα, δέν διαφέρει καθόλου από τόν όμολόγό του της Νότιας 'Αφρικής Πήτερ Μπόθα, τόν πρόεδρο της PLD Γιασέρ 'Αραφάτ, τόν Σοβιετικό ύπουργό 'Εξωτερικών 'Εντουαρτ Σεβερντνάτζε καί τόν πρόεδρο Ρόναλντ Ρέγκαν, τούς όποιους, όπως καί πολλούς άλλους, ό 'Ιωάννης Παύλος ό 2ος έχει δεχτεί σέ άκρόαση.

Καθώς, όμως, ό Πάπας κατάγεται από την Πολωνία (όπου ύπήρχαν τά μεγαλύτερα ναζιστικά στρατόπεδα έξόντωσης), καθώς έχει ύπηρετήσει σάν καθηγητής ήθικης σέ πανεπιστήμιο καί καθώς άποτελεί έναν δάσκαλο μιās παγκόσμιας ήθικης, οί πιστοί του ανά τόν κόσμο, αλλά καί κάθε καλόπιστο άτομο, άνδρας ή γυναίκα, θά περίμενε άπ' αύτόν κάποιο κήρυγμα για

Δέν θά ἔπρεπε νά ἐνοχλεῖ μόνο τούς Ἑβραίους ἡ πρόσκληση τοῦ Βαλντχάιμ ἀπό τόν Πάπα

Ὁ Πάπας Ἰωάννης Παῦλος II συγχωρεῖ τόν παρ' ὀλίγο δολοφόνο του Ἀ-
λῆ Ἀκτσα.

τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ χριστιανικός κόσμος θά ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσει τή φοβερή κληρονομιά τῆς ναζιστικῆς βίας, πού διαπράχθηκε στήν καρδιά τῆς παλιάς Χριστιανοσύνης.

Ὁ Ἰωάννης Παῦλος ὁ 2ος ἔχει προφανῶς διαλέξει, ὅπως ἐγίνε καί μέ τόν παρ' ὀλίγον δολοφόνο του Μεχμέτ Ἀλί Ἀκτσα, νά δώσει τό παράδειγμα τῆς συγγνώμης. Ἀντίθετα, ὅμως, ἀπό τόν Ἀκτσα, ὁ κ. Κούρτ Βαλντχάιμ δέν εἶναι ἕνας μετανημένος φυλακισμένος, ἀλλά μέχρι τώρα ὁ Ἀρχηγός κράτους διπλωματικά ἀπομονωμένου. Ἐξαιτίας τοῦ ναζιστικοῦ παρελθόντος καί τοῦ γεγονότος ὅτι προσεκτικά ἀπέκρυψε τό παρελθόν του, ἐνῶ ἦταν γενικός γραμματέας τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν, οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες τοῦ ἔχουν ἀπαγορεύσει τήν εἴσοδο στή χώρα.

Ἄν ἡ κυβέρνηση ἑνός μεγάλου ἔθνους, οὐδέτερου στό χώρο τῆς θρησκείας, ἔχει λόγους νά ἀπαγορεύει τήν εἴσοδο σ' αὐτό στόν πρόεδρο μῆς ἰδεολογικά οὐδέτερης δημοκρατίας καί νά ἀπορρίπτει ἐκκλησίες γιά ἐπανεξέταση τοῦ θεμάτων του, τότε σίγουρα ὁ Πάπας καί ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν του, καρδινάλιος Ἀγκοστίνιο Καζαρόλι, θά ἔπρεπε νά εἶχαν σκεφθεῖ πῶς πολύ πρὶν ἀνταποκριθῶν εὐνοϊκά στίς πιέσεις τοῦ Χριστιανοδημοκρατικοῦ κόμματος τῆς Αὐστρίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς φήμης τοῦ προέδρου του στήν παγκόσμια σκηνή, μέ αὐτό πού ὅλα ἐδειχναν ὅτι θά ἦταν μιά ἀσυνήθιστη ἐπίδειξη διπλωματικῆς τελετῆς, μεγαλοπρέπειας καί φιλίας. Δύσκολα νά πιστέψει κανεῖς ὅτι ἡ ἀπογοήτευση στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καί ἄλλου ἀποτελέσει ἐκπληξη γιά τό Βατικανό. Ὑπάρχει ἡ ὀδυνηρή μνήμη γιά τό κογκορδάτο του ὅτι διεξήγαγε διαπραγματεύσεις μέ τό Τρίτο Ράιχ τό 1933, δίνοντας ἔτσι τήν εὐκαιρία στόν

Ἀδόλφο Χίτλερ νά πραγματοποιήσει τήν πρώτη του διπλωματική ἐπιτυχία. Ἡ παπική πρόσκληση στόν πρόεδρο τῆς χώρας ὅπου γεννήθηκε ὁ Χίτλερ, ἀναμφίβολα σωστή μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τοῦ πρωτοκόλλου, προκαλεῖ ἀνυπόφορες μνήμες, τόσο γιά τούς Ἀμερικανούς καθολικούς καί προτεστάντες ὅσο καί γιά τούς Ἑβραίους.

Ἡ Αὐστρία, ἀντίθετα ἀπό τήν Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, δέν ἔχει προχωρήσει σέ συγκεκριμένες πράξεις ἐπανόρθωσης γιά τή ναζιστική περίοδο. Οἱ Ἐκκλησίες τῆς δέν ἔχουν ἐκφράσει καν ἴχνη τύφης, ὅπως στή Δυτική Γερμανία, γιά τή συλλογική σιωπή τους καί δέν ἔχουν κάμει ἔστω ἕμμεσες ἀναφορές γιά τό τί πῆγε στραβά στή χώρα τους. Ἀντιθέτως, μέ κάποια δόση εἰρωνείας γιά τήν παγκόσμια κοινή γνώμη, ὁ αὐστριακός λαός, παρά τό πλήθος σχετικῶν στοιχείων, ἐπέμενε στή μᾶλλον συμβολική, μέσω οὐσιαστικά ἑνός δημοψηφίσματος, ἐκλογή τοῦ κ. Βαλντχάιμ στό προεδρικό ἀξίωμα. Καθώς, ὅμως, τά αἰσχη τοῦ ναζισμοῦ ἦταν ἐγκλήματα κατά τῆς ἀνθρωπότητας, εἴμαστε ὅλοι ἐνοχοί σ' αὐτό πού ἐγίνε τήν περασμένη ἐβδομάδα στή Ρώμη. Οἱ Ἀμερικανοί καθολικοί ἐπίσκοποι καί πολλές ἄλλες χριστιανικές ὁμάδες θά ἔπρεπε νά ἐνώσουν τίς φωνές τους μέ τήν ἑβραϊκή κοινότητα σέ μιά οἰκουμένη ἐκφραση διαμαρτυρίας καί ἀπογοήτευσης ἀφ' ἑνός καί ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου, πρὸς τόν Πάπα νά κάνει κάποιες ἐπανορθώσεις.

Ὁ Ἱερεμίας, ὁ ὁποῖος πρόσμενε τή χάραξη τῆς Νέας Διαθήκης ὄχι σέ πέτρινες πλάκες ἀλλά στίς ἀνθρώπινες καρδιές, εἶχε πει: «Ἐχουν θεραπεύσει τά τραύματα τοῦ λαοῦ μου ἐλαφρά, λέγοντας "εἰρήνη, εἰρήνη", ὅταν δέν ὑπάρχει εἰρήνη». Μεταξύ τῶν λαῶν τοῦ Κυρίου συγκαταλέγονται οἱ Αὐστριακοί, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν τίς δυσκολίες τοῦ παρελθόντος τους καί ἀναζητοῦν διάφορους πρωτοποριακοὺς τρόπους, μέ τούς ὁποίους ἡ οὐδέτερη χώρα τους θά μπορούσε νά παίξει ἕναν μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης, Ἑβραίων καί μουσουλμάνων. Μεταξύ, ὅμως, τῶν λαῶν τοῦ Κυρίου εἶναι καί οἱ Ἑβραῖοι καί οἱ χριστιανοί τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, πού περιμένουν τό δεύτερο ταξίδι τοῦ Πάπα τόν Σεπτέμβριο μέ μεγάλες ἐλπίδες γιά προώθηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς Ἑβραίους καί τοὺς καθολικούς.

Οἱ ἔντονες συγκινήσεις πού προκλήθηκαν, μπορούν νά ἀμβλυνθοῦν μόνο ἀπό κάποιες ἐνδεικτικές πράξεις καί δηλώσεις τοῦ Πάπα, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας δεχθεῖ τόν κ. Βαλντχάιμ, θά μπορούσε τήν κατάλληλη στιγμή νά δεχθεῖ τόν πρόεδρο τοῦ Ἰσραὴλ, τήν ἐπανακτηθεῖσα πατρίδα τῶν Ἑβραίων, ἑνός Ἰσραὴλ, τοῦ ὁποίου τήν ἀναγνώριση τό Βατικανό ἔχει μέχρι σήμερα ἐπιμελῶς ἀποφύγει.

Στό μεταξύ, ὁ Πάπας ὁ ὁποῖος, σάν ἱερέας στή ναζοκρατούμενη Κρακοβία, ζεῖ στή μνήμη τοῦ κόσμου γιά τίς πράξεις οἴκου του πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὁ ὁποῖος σάν ποντίφηξ προσηύχεται ἀπό κοινου μέ τόν ἀρχιεπίσκοπο στή Ρώμη καί ὁ ὁποῖος προσευχήθηκε τρεῖς φορές στά πολωνικά στρατόπεδα τοῦ θανάτου, θά βρεῖ σίγουρα κάποιο τρόπο νά ἀπαλύνει τίς ὀδυνηρές μνήμες καί νά ἀπλώσει ἕνα ἀδελφικό χέρι σέ ὅσους ἐπέζησαν ἀπό τό ὀλοκαύτωμα.

Ἡ δραματική σύλληψη τῶν Ἑβραίων τῆς Κῶ στὶς 23 Ἰουλίου 1944

Τοῦ ΒΑΣΙΛΗ ΣΥΜΕΩΝ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,
δικηγόρου - ἱστορικοῦ

Η ἐγκατάσταση τῶν Ἑβραίων στὴν Κῶ χρονολογεῖται πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 174 π.Χ., ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τοῦ ἐθνικιστικοῦ τοῦς κινήματος, ποὺ συναντοῦμε στὸ βιβλίο Α' τῶν Μακκαβαίων (ΙΕ', 23).

Ὁ Ἰώσηπος (Ἀρχ. ΙΔ', 7, 2) ἀναφέρει τὸν Στράβωνα ποὺ γράφει ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κατέθεσαν στὴν Κῶ γιὰ ἀσφάλεια 800 ἀσημένια τάλαντα, φοβούμενοι τὴν κατάσχεσή τους ἀπὸ τὸ βασιλιά Μιθριδάτη, ὁ ὁποῖος, τελικὰ, κατόρθωσε νὰ κατὰσχει τὰ χρήματα. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρχε στὸ νησί μιά σημαντικὴ παροικία Ἑβραίων τραπεζιτῶν, ποὺ ἀλληλογραφοῦσαν μὲ τ' ἀδέλφια τους στὴν Αἴγυπτο καὶ τὶς παράλιες πόλεις τῆς Ἰουδαίας.

Ὁ Ἰώσηπος (Ἀρχ. ΙΔ', 10, 15) τονίζει ὅτι τὸ 86 π.Χ. ὁ Ρωμαῖος στρατηγὸς Γάιος Φάνιος ἔγραψε στοὺς ἀρχόντες τῆς Κῶ ἐσωκλείοντας μὴν ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου, ποὺ συνιστοῦσε στοὺς Κῶους νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ἀσφαλὴ μεταφορὰ Ἰουδαίων προσκυνητῶν στὰ Ἱεροσόλυμα. Ὁ ἴδιος ἱστορικός (Πόλεμοι Α' 21, 2) θὰ σημειώσῃ ἀκόμη ὅτι καὶ ὁ βασιλιάς Ἡρώδης ὁ Α' εἶχε ἐπενδύσει ἓνα σεβαστὸ χρηματικὸ ποσὸ στὰ γυμναστήρια τῆς Κῶ, ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε ἱκανοποιητικὸ τόκο.

Ἡ παρουσία τῶν Ἑβραίων στὴν Κῶ θὰ εἶναι συνεχὴς καὶ ἀδιατάραχτη μέχρι τὸ Μεσαίωνα, ὅποτε στὰ 1500 ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι θὰ ἐκτοπιστοῦν στὴ Νίκαια ἀπὸ τὸ μεγάλο Μάγιστρο τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν τῆς Ρόδου, ποὺ κατεῖχαν τὴν Κῶ.

Ὅταν τὸ νησί καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1523, Ἑβραῖοι θὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ πάλι ἐκεῖ. Στὰ 1850 διαδόθηκε μιά αἱματικὴ κατηγορία (blood libel), τῆς ὁποίας οἱ ὑπαίτιοι τιμωρήθηκαν. Ἡ μικρὴ Ἑβραϊκὴ Κοινότητα τῆς Κῶ μέχρι τὸ 1870 λειτουργοῦσε ὑπὸ τὴν κηδεμονία τῆς Κοινότητος Ρόδου. Κατὰ τὸ β' μισό τοῦ 19ου αἰῶνα ζοῦσαν στὸ νησί 40 ἐβραϊκὲς οἰκογένειες, τὸ 1880 μειώθηκαν σὲ 20, τὸ 1901 σὲ 10 καὶ σὲ 3 ἢ 4 τὸ 1910.

Τὸ 1912 οἱ Ἰταλοὶ κατέλαβαν τὰ Δωδεκάνησα. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1918 - 1923 Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολίαν καὶ τὴν Ῥοδὸ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κῶ καὶ ἡ Κοινότητά τους ἔφτασε ν' ἀριθμῇ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Β' παγκόσμιο πόλεμο 166 ἄτομα. Ἐλάχιστοι μετανάστευσαν στὴ Νότια Ἀμερικὴ καὶ Νότια Ἀφρικὴ. Οἱ περισσότεροι εὐήμεροῦσαν στὸ νησί ἀσχολούμενοι, δίχως νὰ ἐμποδιζοῦνται ἀπὸ τοὺς Ἱταλοὺς, μὲ τὸ ἐμπόριο ὑφασμάτων, τροφίμων, ψιλικῶν καὶ ἄλλων ἀγαθῶν καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐξαγωγὴν σταφυλῶν καὶ σταφίδας στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Εὐρώπη⁽¹⁾.

Στὶς 3 Ὀκτωβρίου τοῦ 1943 οἱ Γερμανοὶ κατέλαβαν τὸ νησί. Μιά περίοδος τρομοκρατίας καὶ βαρβαρότητας ἀρχίζει. Ἔτσι τὸ καλοκαίρι τῆς ἐπόμενης χρονίης κοντὰ στὰ τόσα δεινὰ ἓνα ἀκόμη συνταραχτικὸ γεγονός θὰ προστεθεῖ: Ἡ δραματικὴ σύλληψη, μεταφορὰ καὶ ἐξόντωση τῶν Ἑβραίων τῆς Κῶ σὲ στρατόπεδο συγκέντρωσης στὸ Auschwitz. Δυὸ φορές τὸν Ἰούνιο τοῦ '44 ὁ Γερμανὸς στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ νησιοῦ συντ/ρχης Ruff (αὐστριακὴς καταγωγῆς καὶ κρυφὸς ἀντιναζι) θὰ θέσῃ στὸν

Πρόσψη τῆς Ἑβραϊκῆς Συναγωγῆς τῆς Κῶ ποὺ κτίσθηκε τὸ 1935 κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Ἱταλοκρατίας. Τὸ κτίριο ἀγόρασε πρόσφατα ὁ Δήμος τῆς Κῶ καὶ τὸ ἀξιοποίησε γιὰ πολιτιστικούς σκοποὺς.

Ἱταλὸ διοικητὴ τῆς Ἀστυνομίας ὑπομοίραρχο Dante Zucchelli (ἀντιφασίστα καὶ κρυφὸ συνεργάτη τῶν συμμαχικῶν δικτύων κατασκοπείας, ποὺ παντρεύτηκε, μάλιστα, Ἑλληνίδα ἀπὸ τὴν Κῶ) τὸ ἀμείλιχτο ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει κατάλληλος χώρος γιὰ μιά ἐνδεχόμενη συγκέντρωση τῶν Ἑβραίων καὶ θὰ πάρει τὴν ἀπάντηση ὅτι «ὁ χώρος θὰ ἐξευρεθεῖ». Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Ruff ἦταν σὰν νὰ προειδοποιῶσε τοὺς ἀνυποψίαστους Ἑβραίους τοῦ νησιοῦ γιὰ τὴ λαίλαπα ποὺ σὲ λίγο θὰ ξεσποῦσε σὲ βάρος τους, γιὰτὶ ὁ Zucchelli χωρὶς νὰ χάσει καιρὸ ἔσπευσε νὰ ἐνημερώσῃ σχετικά τὸν πρόεδρο τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινότητος Χάιμ Μενασέ, νὰ τοῦ ἐπισημάνει πόσο δυσμενὴς ἦταν ἡ θέση τῶν ὁμοφύλων του καὶ νὰ τοῦ ὑποδείξῃ πὼς πρέπει νὰ φύγουν τὸ συντομότερο ἀπὸ τὸ νησί γιὰ νὰ σώσουν τὶς ζωές τους. Ὁ Zucchelli, ἄλλωστε, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ χορηγήσῃ στοὺς Ἑβραίους πλαστὰ ἐγγράφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα νὰ προκύπτει ἡ τουρκικὴ τους ἰθαγένεια, ἐλπίζοντας ἔτσι ὅτι θὰ ἔσωζε ὅσο γινόταν περισσότερους. Ὡς γνωστόν ἡ Τουρκία δὲν εἶχε μπεῖ στὸν πόλεμο κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ καθὼς ἦταν οὐδέτερη χώρα οἱ ὑπήκοοι τῆς προστατεύονταν ἀπὸ τὶς δυνάμεις κατοχῆς.

Ὁ Χάιμ Μενασέ ἔδωσε ἀρχικὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ Ἑβραῖοι θὰ φευγαν, πράγμα ὁμῶς ποὺ δὲν ἐγίνε. Σὲ δευτέρη συνάντηση τοῦ Μενασέ καὶ τῶν ἀδερφῶν του Μάρκου καὶ Μωῆς (ἢ Μωζέ) μὲ τὸν Zucchelli, ὁ Ἱταλὸς ἀστυνομὸς ἄκουσε τὸν Μωῆς νὰ λέει πὼς δὲν θὰ συμβεῖ κακὸ στοὺς Ἑβραίους τῆς Κῶ, ὅπως τὸν εἶχε διαβεβαιώσει ἄτομο τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Γερμανῶν.

Τὴν Κυριακὴ 23 Ἰουλίου θὰ σταλεῖ στὴν Κῶ ἀπὸ τὴν γερμανικὴ διοίκηση τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας καὶ τῆς Ἀστυνομίας Ἑλλάδας τὸ ἀκόλουθο ραδιοηλεκγράφημα:

«Ὁ διοικητὴς τῆς Ἀστυνομικῆς Ἀσφάλειας Ἑλλάδας σκοπεύει τὴν ἀπέλαση τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὸ νησί. Νὰ διεκπεραιωθεῖ (ἡ ἀπέλαση) ἀπὸ τὴν μυστικὴ ἀστυνομία, στὴν ὁποία ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία ὀφείλει νὰ παράσχει ὑποστήριξη. Ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι κάθε φύλου καὶ ἡλικίας πρέπει νὰ συλληφθοῦν καὶ νὰ ἐτοιμαστοῦν γιὰ μεταφορὰ. Ἡ ἀπέλαση θὰ γίνῃ διὰ θαλάσσης. Ὡς ἀποσκευές μποροῦν νὰ πάρουν μαζί τους: κουβέρτες καὶ τρόφιμα, ἐπειδὴ δὲν ἐπαρκεῖ ὁ πρὸς διάθεση χώρος μεταφορᾶς. Ὅλη ἡ περιουσία τῶν Ἑβραίων περιέρχεται στὸ ἱταλικὸ κράτος⁽²⁾. Κατὰ τὴ σύλληψη πρέπει ν' ἀποφευχθοῦν λεηλασίες, κακοποιοεῖς καὶ τουφεκισμοί. Ἐπίσης πρέπει νὰ γίνῃ τὸ πᾶν, ὥστε ἡ διάθεση καὶ ἡ στάση τῶν πολιτῶν νὰ μὴν ἐπηρεαστεῖ δυσμενῶς ἐναντίον μας. Ἐξαιροῦν-

Ἡ δραματική σύλληψη τῶν Ἑβραίων τῆς Κῶ στίς 23 Ἰουλίου 1944

ται οἱ Ἑβραῖοι μέ τουρκική ὑπηκοότητα»⁽³⁾.

Θ' ἀκολουθήσει σύσκεψη στό Δημαρχεῖο τῆς Κῶ, στήν ὁποία θά παραστούν ἀπό γερμανικῆς πλευρᾶς ὁ στρατιωτικός διοικητής τοῦ νησιοῦ συντ/ρχης **Ruf** μέ τόν διερμηνέα τοῦ **Kolmann**, ὁ διοικητής τοῦ 10ου Τάγματος, πού εἶχε ἔδρα του τήν πόλη τῆς Κῶ, ταγμ/ρχης **Muller** καί ὁ διοικητής τῆς Γερμανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀστυνομίας. Ἀπό ἰταλικῆς πλευρᾶς θά παραστούν ὁ **Delegato** (πολιτικός διοικητής) τῆς Κῶ **Carlo Giannazzi**, ὁ **Podiesta** (διορισμένος δήμαρχος) τῆς πόλης **Luigi Pistone** καί ὁ διοικητής τῆς Ἀστυνομίας ὑπομ/ρχος **Dante Zucchelli**. Κατά τή σύσκεψη τοῦ **Ruf** θά δηλώσει στούς παρευρισκόμενους ὅτι ἔφτασε ἡ διαταγή τῆς συγκέντρωσης τῶν Ἑβραίων καί θά δώσει ἐντολή στόν ταγ/ρχη **Muller**, νά κάνει τίς συλλήψεις καί νά συναθροίσει τούς Ἑβραίους στό διοικητικό μέγαρο. Ἐδῶσε ἐπίσης ἐντολή στόν **Zucchelli** νά μήν προβάλλει ἐμπόδια στή σύλληψη, στόν δέ **Giannazzi** νά φροντίσει γιά τή χορήγηση φαγητοῦ στούς κρατούμενους, μέχρις ὅτου δωθοῦν νεώτερες ὁδηγίες.

«Αὐτά εἶπε μέ συγκίνηση ὁ Γερμανός διοικητής **Ruf** καί θά μοῦ δηλώσει ἀργότερα — ὅπως ἀποκάλυψε ὁ **Zucchelli**⁽⁴⁾ — ὅτι τήν μέρα ἐκείνη ἔκανε κάτι παρά τή θέλησή του. Ἀφοῦ τέλειωσε ἀποχώρησε μέ τόν διερμηνέα του κατηφής, χωρίς νά χαιρετήση κανένα, ἐνῶ ἄλλοτε τόν διέκρινε ἡ εὐγένεια καί ἡ ἐγκαρδιότητα».

Ἔτσι ἔμειναν τά πάντα στά χέρια τοῦ σκληροῦ ταγ/ρχη **Muller**, πού ἀρχισε τήν ἐπιχείρηση τῆς σύλληψης τῶν Ἑβραίων στίς 3 μ.μ. μέ μπλόκο πού ἔκανε στά σπίτια, στόν κινηματογράφο, μέσα κι ἐξῶ ἀπό τήν πόλη, παντοῦ ὅπου ὑπῆρχαν Ἑβραῖοι. Συνελήφθησαν συνολικά 104 ἄτομα, πού ὁδηγήθηκαν κατατρομαγμένα στό Διοικητήριο. Ἐκεῖ τοὺς ἔκαμαν σωματική ἐρευνα καί τοὺς ὑποχρέωσαν νά παραδώσουν τά κοσμήματά τους. Ἐπῆτρεψαν μόνο σέ Κῶους νά τοὺς φέρουν λίγο φαγητό καί μερικά κλινოსκεπάσματα.

Τά σπίτια καί τά ἐπιπλα, τίς οἰκοσυσκευές καί τά κοσμήματα καθώς καί τά καταστήματα μέ τά ὑφάσματα καί τ' ἄλλα ἐμπορεύματα κλείστηκαν ἀπό τοὺς Γερμανούς καί μιά θυροκολλημένη διαταγή πάνω σ' αὐτά ἀπαγόρευε τήν εἴσοδο στοὺς κατοίκους μέ τήν ἀπειλή τοῦ θανάτου. Ὅλη φυσικά ἡ κινητή περιουσία τῶν Ἑβραίων περιήλθε ἀμέσως στά χέρια τῶν Γερμανο-Ἱταλῶν.

Ὁ **Zucchelli** ἐργάστηκε τή νύχτα τῆς Κυριακῆς καί τῆς Δευτέρας, γιά νά ἐτοιμάσει τά ἐγγράφα, πού θά πιστοποιοῦσαν τήν τουρκική ἰθαγένεια πολλῶν Ἑβραίων μέ σκοπό τή σωτηρία τους. Ἡδὴ ἀνάμεσα στοὺς Ἑβραίους ὑπῆρχαν καί 6 ἄτομα, πού εἶχαν τήν τουρκική ὑπηκοότητα: ἡ **Τζουλιέττα** σύζυγος τοῦ **Μωῆς Μενασέ**, ἡ **Καντιέ** σύζυγος τοῦ **Ἀλμπέρτο Φράγκο**, μιά κυρία μέ τ' ὄνομα **Τζιμπούλ** καί τρεῖς ἄλλοι, τῶν ὁποίων τά ὀνόματα δέν διασώθηκαν. Ὁ **Zucchelli** ὑπενθύμισε στόν ἀρμόδιο Γερμανό ἀστυνόμο ὅτι ἀνάμεσα στοὺς συλληφθέντες ὑπῆρχαν ἀρκετοί μέ τουρκική ἰθαγένεια καί ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐξετασθεῖ ἡ περίπτωσή τους, μῆς καί ἡ Τουρκία δέν βρισκόταν σ' ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τή Γερμανία.

Αὐτός εἰδοποίησε σχετικά τόν ταγ/ρχη **Muller**, πού ἔδωσε διαταγή νά συγκεντρωθοῦν ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι στήν αἴθουσα τοῦ δικαστηρίου, πού βρισκόταν μέσα στό Διοικητήριο, καί νά ἐξετασθεῖ ὁ φάκελλός τους. Πράγματι τήν Τρίτη 25 Ἰουλίου, στίς 9 τό πρωί, κατέφτασε ὁ διοικητής τῆς Γερμανικῆς Ἀστυνομίας στήν αἴθουσα τοῦ δικαστηρίου καί ἀρχισε νά διαβάζει τόν κατάλογο μέ τά ὀνόματα

τῶν Ἑβραίων. Στήν ἀρχή διάβασε τά ὀνόματα τῶν 6 πού εἶχαν πραγματικά τήν τουρκική ὑπηκοότητα. Μῶλις ὁμως διάβασε καί ὀνόματα ἄλλων, τοὺς ὁποίους ὁ **Zucchelli** συμπεριέλαβε στόν κατάλογο ἐκείνων πού θά ἐφοδιαζέμε πλαστά διαβατήρια, μερικές κοπέλλες μέ κραυγές ἀλλοφροσύνης διαμαρτυρήθηκαν: «Ἡ ὀλοι ἢ κανένας!». Τότε ὁ Γερμανός θυμωμένος βγήκε ἀπό τήν αἴθουσα λέγοντας: «Φτάνει! τά 6 ἄτομα εἶναι ἐλεύθερα καί μποροῦν νά φύγουν. Οἱ ὑπόλοιποι θά μείνουν ἐδῶ». Ὁ **Zucchelli** τόν πλησίασε καί τοῦ συνέστησε νά σκεφτεῖ καλά πρὶν πάρει ἀπόφαση, πού μποροῦσε ν' ἀποδειχτεῖ λαθεμένη καί ὁ Γερμανός τοῦ ἀπάντησε πῶς θ' ἀποφασίσει τελικά ὁ ταγμ/ρχης **Muller**. Ἡ προσπάθεια τοῦ **Zucchelli** νά δεῖ τόν **Muller** δέν ὀρθοδόησε. Ὁ Γερμανός ταγματάρχης εἶχε ἤδη κρίνει τήν τύχη τῶν Ἑβραίων τῆς Κῶ. Θ' ἄφηνε ἐλεύθερους τοὺς 6 καί τοὺς ὑπόλοιπους 98⁽⁵⁾ θά ἐκτόπιζε στό **Auschwitz**.

Ἔτσι τό ἀπόγευμα τῆς Τρίτης 25 Ἰουλίου οἱ Ἑβραῖοι, ὁ ἓνας πίσω ἀπὸ τόν ἄλλο, σκυφτοί καί συντριμμένοι, μεταφέρθηκαν μέ συνοδεία στρατιωτικῆς φρουρᾶς ἀπὸ τό δικαστήριο στό λιμάνι — ἀπόσταση 300 περίπου μέτρα. Οἱ Κῶοι ἐντρομοὶ παρακολουθοῦσαν ἀπὸ μακριά⁽⁶⁾ τὰ ἀργά καί δειλά βήματα τῶν συμπολιτῶν τους, χωρίς νά εἶναι σέ θέση νά βοηθήσουν, οὔτε ἀκόμη καί νά τοὺς ἀποχαιρετήσουν. Δέν γνῶριζαν ἄλλωστε πού τοὺς πήγαιναν καί ποιά τύχη τοὺς περίμενε. Ὅταν ἀργότερα ἔμαθαν, αἰσθάνθηκαν ἀποτροπιασμό γιά τὴ βάνουση μεταχείριση τῶν συνανθρώπων τους. Οἱ Ἑβραῖοι «στοιβάχτηκαν» σ' ἓνα φορτηγὸ πλοῖο πού κατευθύνθηκε στή Σάμο, ὅπου ὑπῆρχαν κι ἄλλα πλοῖα κατάφορτα μ' Ἑβραίους τῆς Ρόδου. Ὅλοι μαζί προωθήθηκαν στόν Πειραιᾶ καί ἀπὸ ἐκεῖ σιδηροδρομικῶς συνέχισαν τό ταξίδι πρὸς τοὺς θαλάμους ἀερίων τοῦ **Auschwitz**⁽⁷⁾. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀποστολή τῶν Ἑβραίων τῆς Ρόδου καί τῆς Κῶ ἦταν ἀπὸ τίς τελευταῖες πού ἔφταναν στόν τόπο τοῦ μαρτυρίου. Ἐνα μῆνα ἀργότερα ἔφευγε ἀπὸ τήν Κῶ ὁ Γερμανός στρατιωτικός διοικητής **Ruf**. Τὸν ἀναπλήρωνε ὁ ταγμ/ρχης **Heinemeier**, πού παρέδωσε τὸ νησί στό Ἱερὸ Λόγο καί στοὺς Ἀγγλους συμμάχους τήν 8η Μαΐου τοῦ 1945.

(1) Τὴ σύντομη αὐτὴ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ἀντλήσαμε ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους κεφάλαια τοῦ ὑπὸ ἐκδόση ἔργου μας: «Ἱστορία τῆς Κῶ. Ἀρχαία - Μεσαιωνική - Νεώτερη». Πρβλ. καὶ ἐγκυκλοπαίδεια «*Judaica*», 10: 1214 (ἀν.μ. «*KOS*»).

(2) Οἱ Γερμανοὶ κατεῖχαν στρατιωτικά τὰ Δωδεκάνησα χωρίς νά ἀσκοῦν πολιτικὴ διοίκηση. Αὐτὴ τὴν ἀσκούσε ὁ Ἰταλὸς κυβερνήτης τῶν νησιῶν μέ ἀναφαίρετα τὰ δικαιώματα τοῦ ἰταλικοῦ δημοσίου.

(3) Τοῦ περιεχομένου τοῦ ραδιοτηλεγραφήματος λάβαμε γνῶση ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιο ἐνὸς Γερμανοῦ στρατιώτη, τοῦ **Hinrich Walker**, πού μᾶς ἔστειλε ὁ φίλος δικηγόρος **Jean - Louis Roba** ἀπὸ τὸ Βέλγιο. Ὁ **Walker** διατάχθηκε ἐκείνες τίς μέρες νά συμμετάσχει σέ ἀσκηση στό σταθμὸ ἀσφαλάτου στό χωριὸ **Πυλὶ** τῆς Κῶ καί ρόλης διαπίστωσε τὴν ὑπάρξη τοῦ ραδιοτηλεγραφήματος φρόντισε νά τὸ ἀντιγράψει κρυφά, στενογραφήοντας τὸ σ' ἓνα χαρτί. Ἔτσι διασώθηκε αὐτὸ τό σπάνιο γιά τὴ σύλληψη τῶν Ἑβραίων τῆς Κῶ ντοκουμέντο.

(4) Τὰ περὶ τῶν ἐπαφῶν τοῦ **Zucchelli** μέ τοὺς Ἑβραίους καθώς καί τὰ περὶ τῶν διαβουλεύσεων στό Δημαρχεῖο τῆς Κῶ, μᾶς ἀφηγήθηκε ὁ Κῶος συμπολίτης μας **Μιχάλης Κουγιουμτζής**, ὅπως τὰ περιέγραψε σ' αὐτόν ὁ ἴδιος ὁ **Zucchelli**. Πρβ. καὶ σχετικὸ δημοσίευμα τοῦ **Κουγιουμτζή** στήν ἐφημερίδα «*Τὸ Βῆμα τῆς Κῶ*», ἀριθ. φύλλου 161/22.7.1984.

(5) Τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ ἔδωσε ὁ **Zucchelli**. Πρβλ. ἐγκυκλοπαίδεια «*Judaica*» ὁ.π., πού ὑπολογίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκτοπισθέντων στό **Auschwitz** Ἑβραίων τῆς Κῶ σέ 120.

(6) Οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες ἐκείνη τὴν ὥρα εἶχαν ἀποκλείσει τοὺς δρόμους πού ὀδηγοῦσαν στό λιμάνι, ἐμποδίζοντας τοὺς κατοίκους νά πλησιάσουν τὸ χωρὸ ἐπιβίβασης.

(7) Κατὰ τὴ μεταφορὰ τους καί λίγο ἐξῶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀφέθηκε ἐλεύθερος ὁ **Μωῆς** (ἢ **Μωζέ**) **Μενασέ**.

ΧΙΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΒΡΑΙΟΙ

(Από το βιβλίο 'Ορθοδοξία · Η σύγχρονη πρόκληση, 'Αθήναι, 1986)

Στην αρχαία ραββινική παράδοση και στον αποκαλυπτικό 'Ιουδαισμό υπάρχουν στοιχεία «χιλιαστικών» προσδοκιών. Οι άπανταχού 'Εβραίοι ούδέποτε παραιτήθηκαν των μεσσιανικών προσδοκιών τους. 'Η εμφάνιση του δικού τους Μεσσία είναι κάτι που τους συνεχίζει και που συντηρεί την ύπαρξή τους, εθνική και θρησκευτική. 'Ακόμα και στην έξορία της Βαβυλώνας, τον 6ο π.Χ. αιώνα, ο Σιωνισμός ήταν τό όνειρο και ή έλπίδα ενός διωγμένου λαού, που είχε ως καθημερινό όραμα του την επιστροφή στην πατρίδα του και προσήχθετο άτενίζοντας νοερά τό όρος Σιών την 'Ιερουσαλήμ'. «'Επί των ποταμών Βαβυλώνας, εκεί έκαθίσασμεν και έκλαύσαμεν έν τώ μνησθηναι ήμάς της Σιών». (Ψαλμ. 136 (137) 1). Καί άργότερα, μέ την καταστροφή της 'Ιερουσαλήμ (70 μ.Χ.) άναβιούν τά σπέρματα του Σιωνισμού.

Οι 'Ιουδαίοι της διασποράς «ήθελαν και φαντάζονταν τό Μεσσία ως ούράνιο Βασιλέα, ό οποίος θά συγκέντρωνε όλους τους διασπαρμένους 'Ισραηλίτες στη γη των πατέρων και θά υπέτασσε όλα τά έθνη κάτω από τό σκήπτρο του». Οι 'Ιουδαίοι της Παλαιστίνης, «οι όποιοι θεωρούσαν τους έαυτούς τους θεματοφύλακες της πίστewς, ήθελαν τόν Μεσσία ένα δυνατό Βασιλέα προερχόμενο από τό γένος τους, ό οποίος θά τους άπελευθέρωνε από τά δεσμά του Ρωμαίου κατακτητή. Στίς λεπτομέρειες, όμως, οι άντιλήψεις γιά τόν Μεσσία παρουσιάζονταν μέ χαρακτηριστικές παραλλαγές, που πρόδιδαν ότι μεγάλη σύγχυση βασίλευε στίς τάξεις τους και ότι δέν υπήρχε θρησκευτική ένότητα». «Οι Ναζωραίοι π.χ. που προύπηρχαν του 'Ιησού Χριστού, και οι άλλοι άντινομιστές, που οι Φαρισαίοι μισούσαν όσο και τους Χριστιανούς, φαντάζονταν τό Μεσσία ως λυτρωτή τους από τόν ιουδαϊκό νόμο»².

Οι 'Ιουδαίοι, έχοντας άπορρίψει τή μεσσιανική ιδιότητα του 'Ιησού Χριστού, άναζητούν άκόμη τό Μεσσία τους. 'Η λέξη Μεσσίας προέρχεται από την έβραϊκή *masiah* που σημαίνει χριστός, άρχηγός σταλμένος από τό Θεό γιά νά διευθύνει τό λαό του Θεού. 'Ο όρος χρησιμοποιείται στόν ψαλμό β', 2, γιά νά δηλώσει τό βασιλέα και ιδρυτή της νέας διαθήκης, που ύπεσχέθη ό Θεός, έγινε δέ άργότερα, στην άπόκρυφη και ραββινική γραμματεία, ό άποκλειστικός του τίτλος. 'Η άντίστοιχη λέξη στά ελληνικά είναι Χριστός.

'Η πίστη ότι ό Μεσσίας θά έλύτρωνε τό 'Ισραήλ από την έξορία παρέμεινε πάντοτε ζώσα, γι' αυτό άκριβώς τό λόγο και οι 'Εβραίοι ήκολούθησαν ψευδο-μεσσίες όπως π.χ. τό μυστικιστή Sabbatai Zevi (1626 - 76), τόν ιδρυτή μιάς ολοκληρου κινήσεως, της όποίας «ή επιρροή επέζησε γιά μακρό χρόνο»³. Καί τόν επιφανέστερο Jakob Frank που έζησε τόν ΙΗ' αιώνα⁴. Πέρα των άνωτέρω, άξια μνείας είναι μία νέα κίνηση, ή όποία έπαρουσιάσθη μεταξύ 'Εβραίων της 'Αμερικής, οι «Jews for Jesus» (οι 'Εβραίοι γιά τόν 'Ιησού), οι όποιοι φαίνεται ότι άποδέχονται τόν 'Ιη-

σού ως Μεσσία, τόν «Y'eshua», παραπέμπουν δέ στό Ματθαίο α', 21: «τό όνομα αυτού 'Ιησούς· αυτός γάρ σώσει τόν λαόν αυτού από των άμαρτιών αυτών»⁵.

'Η ιδέα της επιστροφής στην 'Ιερουσαλήμ διατηρείται διά μέσου των αιώνων και λαμβάνει σάρκα και όστά μέ τή συγκρότηση της σιωνιστικής κινήσεως. Σιωνισμός σημαίνει επιστροφή στη Σιών. 'Η πολιτική αυτή κίνηση είχε ως σκοπό⁶ την εξασφάλιση στους 'Ιουδαίους ενός εθνικού κράτους, άνεξάρτητου και διεθνώς άναγνωρισμένου. Οι ιδέες του Moses Mendelssohn (1729 - 86) έβοήθησαν τους 'Εβραίους της διασποράς νά συνδυάσουν τό μορφωτικό ιδεώδες της Δύσεως μέ τις θρησκευτικές αξίες του 'Ιουδαϊσμού.

Μετά από έντονη προπαγάνδα σέ όλο τόν κόσμο γιά τή διάδοση του σιωνιστικού ιδεώδους στίς ιουδαϊκές μάζες, μέ τή σύγκληση συνεδρίων (έκ των όποιων τό πλέον αξιόλογο της Βασιλείας τό 1897) και τή δημιουργία κυρίων όργάνων άνασυγκροτήσεως και την πρόκληση του ένδιαφέροντος των μεγάλων δυνάμεων υπέρ της σιωνιστικής ύποθέσεως, ιδρύθη ή Παγκόσμια Σιωνιστική 'Οργάνωση μέ σκοπό την πραγμάτωση αυτού του ιδεώδους, την έγκατάσταση των 'Εβραίων στη γη των πατέρων.

Τέλος, χάρις στη συλλογική προσπάθειά τους και την ύπαρξη έβραϊκών προσωπικοτήτων διεθνούς όγκης και άποφασιστικής επιρροής και χάρις στά άφθονα οικονομικά μέσα που διέθετον⁷, στίς 14 Μαΐου 1948 διακηρύσσεται ή ίδρυση του κράτους του 'Ισραήλ. 'Ακριβώς τότε τό World Zionist Congress διεχωρίσθη καθ' ολοκληρίαν από τό κράτος του 'Ισραήλ. Αυτό προβάλλεται σάν άπάντηση στην κριτική εκείνων, οι όποιοι ισχυρίζοντο ότι τό 'Ισραήλ ήταν μία χώρα στην όποία οι άνά τόν κόσμο Σιωνιστές είχαν την ύποχρέωση πίστewς και ύπακοής⁸. Ψυχή της σιωνιστικής κινήσεως υπήρξε ό Ούγγρος Theodor Herzl (1860 - 1904), ό κύριος διοργανωτής του Συνεδρίου της Basel. Τό βιβλίο του *Der Judenstaat* (1896) άνετυπώθη πολλές φορές, τό δέ λείψανό του τό 1949 μετεφέρθη από τή Βιέννη στά 'Ιεροσόλυμα, όπου έτάφη μέ μεγάλες τιμές. Θεωρείται ό πατέρας του έβραϊκού κράτους. Μέ τή δημιουργία του κράτους του 'Ισραήλ θά μπορούσε νά πεί κανείς ότι ή σιωνιστική κίνηση είχε επιτύχει τό σκοπό της.

'Εδώ άς διευκρινισθεί ότι κατά έπίσημη μαρτυρία⁹ «κάθε σχεδόν 'Εβραίος ως έκ της ουσίας της έβραιότητας του είναι και σιωνιστής» και ότι «ό Σιωνισμός είναι ή ουσία και τό άπαύγασμα του έβραϊσμού της πρώτης και άρχαιότερης μονοθεϊστικής θρησκείας».

Γιά νά εύνοηθούν άκόμη περισσότερο ή ένωση και τό έθνικό πνεύμα έγκατελείφθη ή γλώσσα Yiddish (γερμανική διάλεκτος μέ έβραϊκά στοιχεία) και υιοθετήθη ως έθνική γλώσσα ή κλασική έβραϊκή της Βίβλου, της όποίας ό Μπέν Γεχουντά στην 'Οδησό έγραψε 15τομο λεξικό, προσαρμόζοντας τή γλώσσα πρós τις σύγχρονες απαιτήσεις και άνάγκες¹⁰. Φυσικά, έτσι δημιουργήθηκαν οι

προϋποθέσεις και ήνοιξαν το δρόμο για την κατ' αυτές εκπλήρωση των μεσαιωνικών¹² προσδοκιών. Με την ανακήρυξη δε της 'Ιερουσαλήμ σε «Αιώνια» πρωτεύουσα του 'Ισραήλ βαδίζουν καθαρά και μεθοδικά στον προαιώνιο γι' αυτούς σκοπό.

Σήμερα, μεταξύ των Σιωνιστικών 'Οργανώσεων στην 'Αμερική, η Zionist Organization of America είναι η πλέον σημαντική, αξιόλογη και δυναμική, θεωρείται δε ότι εκπροσωπεί γενικώς τη σιωνιστική κίνηση¹³. Στο σημερινό αμερικανικό 'Ιουδαϊσμό διαφοροποιούνται δύο τάσεις. 'Η πρώτη εκπροσωπεί μία κάποια χαλάρωση στην αυστηρή, κατά γράμμα εφαρμογή του Μωσαϊκού Νόμου. 'Η δεύτερη θεωρεί την έσωτερική δύναμη του 'Ιουδαϊσμού ως τη μοναδική έλπίδα για το μέλλον του. Κάτω από το πνεύμα της δεύτερης συναντώνται σε συνεργασία, πάντοτε αυξανόμενη, όλες οι έβραϊκές ομάδες, αποκλίσεις και αποχρώσεις, παραδοσιακές και μη.

II) Στην παγκόσμια κίνηση των Χιλιαστών και ιδιαίτερα στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδος πιθανόν στο παρελθόν ή και σήμερα να συμμετείχαν και Έβραιοι, όπως π.χ. ο Rutherford, που ήταν ο δεύτερος και μεγαλύτερος άρχηγός των Χιλιαστών, που τους παρέλαβε μηδαινούς και τους όργάνωσε¹⁴ κατά τρόπο λίαν στρατηγικό, τόσον έξ απόψεως δραστηριοτήτων, όσον και οικονομικών προϋποθέσεων και στόχων. Οι Χιλιαστές επίσης στο παρελθόν έχουν κατά καιρούς γράψει καλά λόγια για τους Έβραίους και το σιωνισμό όπως π.χ. τόν προαναφερθέντα T. Herzl. Το σιωνιστικό ιδεώδες εύρσκεται σε κάποια σχέση παραλληλίας με το χιλιαστικό, αν και πρόκειται για δύο διαφορετικά ιδεώδη, για κείνους τουλάχιστον που γνωρίζουν τα πράγματα και καθ' όσον είναι δυνατόν να τα γνωρίζουν. Το ότι το πρώτο περιοδικό του ίδρυτού των Μαρτύρων του 'Ιεχωβά έφερε τόν τίτλο «Zion's Watch Tower» (1879)¹⁵ δεν δικαιώνει εύκολα τη θέση ότι οι Χιλιαστές είναι έβραϊκή όργάνωση. Το θέμα χρειάζεται έρευνα σε βάθος.

'Η 'Ορθοδοξία δεν θα πρέπει ποτέ να χαρακτηρίζεται από πράξεις μισαλλοδοξίας. Με τους Έβραίους της 'Ελλάδος συνυπάρχουμε με ειρήνη και όμόνοια όπως και με κάθε άλλη έθνική μειονότητα και όλους τους λαούς. Οι Έβραιοι της 'Ελλάδος μας διαβεβαιώνουν ότι δεν έχουν καμία σχέση με τους Μάρτυρες του 'Ιεχωβά.

Παρά ταύτα, διερωτάται κανείς: Τί θα προσέθετε; 'Η συνταύτιση δεν χειροτερεύει τά πράγματα και ό διαχωρισμός δεν τά καλύτερεύει, χωρίς να κερδίζει τίποτα ό αντίχιλιαστικός αγώνας απ' αυτό. Στην ελληνική έκλαϊκευμένη αντίχιλιαστική φιλολογία, προβάλλεται η συνταύτιση. Φυσικά, για εκείνους που πιστεύουν στη συνταύτιση, οι γραμμές αυτές ίσως να ήχουν παράξενα. Το ότι για τη διάδοση κάθε αίρέσεως χρειάζονται και χρήματα μαζί με τό ζήλο είναι αλήθεια. Το ότι κατ' ανάγκην τά χρήματα αυτά θα προέρχονται από μια άλλη πηγή, και έν προκειμένω ίσως από τους Έβραίους, δεν αποδεικνύει τίποτε πού να διευκολύνει τόν αντιαιρετικό αγώνα της 'Ορθοδοξίας.

Και ειδικότερα:

Τό Κεντρικό 'Ισραηλινό Συμβούλιο Συντονισμού και Γνωματεύσεως (Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου Ν.Δ. 301/1969) με τό υπ' αριθμ. 1059/21 Σεπτεμβρίου 1976 έγγραφο του προς τους 'Ορθόδοξους μητροπολίτες της χώρας, αναφέρει:

«Τήν ανά τήν ύψηλιον παραδεδεγμένην αλήθειαν ότι οι 'Ιεχωβάδες ούδεμίαν άμεσον ή έμμεσον σχέσηιν ή έξάρτησιν έχουν με τόν έβραϊσμόν». Είς τό έγγραφο συνεχίζεται ότι: «Τούτο αποδεικνύεται εκ πολλών στοιχείων και εκ των συνημμένων έν φωτοτυπία λημμάτων της άξιόπιστου ούδετέρας 'Εγκυκλοπαίδειας «Americana» περί 1) Καρόλου Ρώσσελ (θεωρουμένου ως ίδρυτού του Χιλιασμού) και 2) περί Χιλιασμού. Συγκεκριμένως, είς τό λήμμα περί Ρώσσελ, ούτος αναφέρεται ως όρθόδοξος Προτεστάντης από τους γονείς του, είς δε εκείνο περί Χιλιασμού οι 'Ιεχωβάδες αναφέρονται ως χριστιανική θρησκευτική όμάς ούδεμίαν σχέσηιν έχουσα με τόν 'Ιουδαϊσμόν. Τό τελευταίον παραδέχονται και διακηρύσσουν και οι ίδιοι είς έπίσημον έκδοσίν των (Μάρτυρες του 'Ιεχωβά - Βιβλική και Φυλλαδική 'Εταιρεία Σκοπιά, έτος έκτυπώσεως 1973, σελ. 15) είς τήν όποίαν αναφέρουν ότι «δέν έχουν καμιά απολύτως σχέση με τους άνευ Χριστού 'Ιουδαίους ή 'Ιουδαίζοντες ή Σιωνιστάς ή άλλους θρησκευτικούς, πολιτικούς ή κοινωνικούς όμίλους» (βλ. συνημμένην φωτοτυπία). Έν συνεχεία δε τονίζεται στο έγγραφο ότι «ούδαμού στηρίζεται ή άποψις περί έξαρτήσεως του Χιλιασμού από τήν 'Ιουδαϊκήν Όρθησκείαν».

Τά έν λόγω έπιχειρήματα έπαναλαμβάνονται στο περιοδικό «Χρονικά», όργανο του Κ.Ι.Σ. της 'Ελλάδος (έτος Ζ, τεύχος 65, 'Ιανουάριος 1984, σελ. 2). Παρατίθεται δε και άπόσπασμα από τήν άγγλική έκδοση της Σκοπιάς, 1,3, 1958, σελ. 135 - 6 έχον ούτω: «'Ο Σιωνισμός πρέπει να άποτύχει διότι ό 'Ιεχωβάς δέν έχει καμιά σχέση μ' αυτόν... 'Ο Σιωνισμός άποτελεί τμήμα αυτού του πάγιου κόσμου ή τάξεως πραγμάτων και συνεπώς, είναι καταδικασμένος όπως και τό παλιό σύστημα. Για τούτο όλοι οι καλής θελήσεως άνθρωποι, Έβραιοι και μη 'Έβραιοι που πιστεύουν στον Λόγο του Θεού πρέπει να άπομακρυνθούν από τόν Πολιτικό Σιωνισμό. Άντ' αυτού άτενί-

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με τό Νόμο:
'Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. 'Ιωσήφ Λόβιγγερ
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Χιλιασμός και Έβραιοι

σατε πρὸς τὴν οὐράνιον Σιών, τὸ πνευματικὸν Ἰσραὴλ, ἐκπροσωπούμενο τώρα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας τοῦ Νέου Κόσμου τῶν Χιλιαστῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά».

Ἔτσι, εἰς τὸ ἐπίσημο ὄργανο τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος ἐπαναλαμβάνεται ἀλλήλῃ μιά φορά ὅτι οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἔχουν καμία ἀπολύτως σχέση μετὰ τὴν αἵρεση τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά¹⁶.

Θὰ πρέπει ἀπὸ λόγους ἀρχῆς νὰ κάνουμε δεκτὴ τὴ μαρτυρίαν τους, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ἀναλαμβάνουν τὴν εὐθύνη τῆς διακηρύξεως αὐτῆς.

Ἡ Ὀρθόδοξη δὲν εἶναι μισαλλόδοξη. Πολλὰ, βέβαια, θὰ ἀκουσθῶν ἢ θὰ γραφθῶν γι' αὐτὸ, ἀλλὰ οἱ διαφωνοῦντες ἄς κάνουν πλέον τὸν διάλογο μετὰ τὰ «Χρονικά». Στὸ κάτω - κάτω εἶναι θέμα καλῆς πίστεως καὶ συνυπάρξεως στὸν ἐλλαδικὸ χώρο, μετὰ τὸν ὁποῖο ἀσχολούμεθα στὸ παρὸν κεφάλαιο.

Ἐξ ἀπόψεως ὁμως ὀρθοδόξου θεολογίας, θὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴν πάλιν μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑβραίου - Ἰουδαϊσμοῦ. Γιὰ τὴν Ὀρθόδοξο Ἐκκλησίαν ἡ πάλιν αὕτη ἔχει δοθεῖ καὶ ἐκερδήθη^{**}. Οἱ Ἑβραῖοι παραμένουν οἱ οὐρανοὶ τῆς προσδοκίας τῶν μεσσιανικῶν ἐλπίδων. Ὁ Χριστιανισμὸς λουσεῖς στὸ αἷμα τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ καὶ ἐξαγινισθεῖς ἀπὸ τὴν ἀνάστασίν του προεχώρησε, ἀφήνοντας πίσω κάθε ἀμφιβάλλον καὶ ἀμφισβητοῦντα. Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῆς πραγματοποιήσεως ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἐπικρατοῦσης ἰουδαϊκῆς ἐρμηνείας ὑπῆρξε μεγάλη, ἀπέβη δὲ ὀλεθρία γιὰ τὸν Ἰσραὴλ (Ματθ. η', 11 ἐξῆς). Ἐν πάσει περιπτώσει, οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ βλέπουν «τοὺς πάντας μετὰ ἀγάπην ἐν τῇ ἀληθείᾳ», ἐξασκώντας τὴ χριστιανικὴ ἀγάπην ὡς θεῖα ἐπιταγὴ καὶ ὑποκλίνονται μετὰ σεβασμὸν στὴν ἀποκεκαλυμμένην ἀλήθεια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

^{**} Ἡ σημείωση αὕτη ἀφορᾷ τὴν τελευταία παράγραφο τοῦ κειμένου τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀθ. Δεληκαστόπουλου. Ἀποστολὴ τοῦ διαλόγου δὲν εἶναι, βέβαια, ἡ ἀπόκρυψη τῶν ἐκατέρωθεν θέσεων, ἀποφῶν ἢ πεποιθήσεων τῶν διαλεγόμενων. Εἰδικότερα, ὁ διαθηρκευτικὸς διάλογος μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ μόνον μετὰ μία ἐκ τῶν προτέρων ἀποδοχῇ τοῦ ἀμφελλόμενου σεβασμοῦ γιὰ τὸ πιστεύω — τὸ ὁποῖο πιστεύω — τῶν διαλεγόμενων.

Στὸν χώρο τῆς θεολογίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδανικῶν δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστημονικὰ ἢ ἐργαστηριακὰ τεκμηριωμένη ἀποδείξις γιὰ τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ ὀρθότητα κάποιου πιστεύω. Ἀν συνέβαινε τοῦτο, δὲν θὰ ὑπῆρχαν θρησκευτικὲς ἢ θεολογικὲς διαφοροποιήσεις. Συνεπῶς, καθένας ἀπὸ τοὺς διαλεγόμενους διατηρεῖ στὸ ἀκέραιο τὸ δικαίωμα ὑποστηρίξεως τῶν θέσεών του, τοῦτο τὸ δικαίωμα, ὁμως, ἐπεκτείνεται μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου πού δὲν θίγει ἢ δὲν προσβάλλει τὸ πιστεύω τοῦ ἢ τῶν ἄλλων.

Ὁ δρ Α. Δεληκαστόπουλος δικαιούται νὰ ἔχει τὶς περὶ Μεσσίας ἀποφῆς του, ὅπως αὐτὲς καταγράφονται ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας. Ἐξίσου, ὁμως, δικαιούνται καὶ οἱ Ἑβραῖοι νὰ ἔχουν τὶς δικές τους πεποιθήσεις γι' αὐτὸ τὸ θέμα, ἀπόρροια τῆς Ἰουδαϊκῆς Θεολογίας. Τοῦτο ἀφορᾷ τὶς ἐκφράσεις τοῦ κειμένου: «ἡ πάλιν αὕτη ἔχει δοθεῖ καὶ ἐκερδήθη» (γιατὶ ἄραγε, οἱ μὴ δεχόμενοι αὕτη τὴν ἀποψὴ εἶναι χαμένοι), «οἱ Ἑβραῖοι παραμένουν οὐρανοὶ τῆς προσδοκίας τῶν μεσσιανικῶν ἐλπίδων» (ποῖος ἄραγε ἦταν ὁ κριτὴς πού ἐκρίνε ὅτι οἱ Ἑβραῖοι εἶναι οἱ οὐρανοί).

^{***} Σημειώνεται ὅτι μετὰ πρόσφατην ἀπόφασή του (ἀριθμ. 354/1987) τὸ Ἐφετεῖο Κρήτης, κατὰ τὴν ἐκδίκαση ἐφέσεως τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά κατὰ ἀποφάσεως πού δικαιῶνε τὴν ἱερὰ Ἐπαρχιακὴ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, ἔκανε

δεκτὴ παρέμβαση τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου καὶ διέγραψε ἀπὸ τὴν πρωτόδικη ἀπόφαση τὸ μέρος ἐκεῖνο πού συσχετίζει τὶς δοξασίες τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά μετὰ τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, διότι ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς εἶναι λανθασμένος καὶ βλαπτικὸς γιὰ τὶς Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἀπόφαση.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1. Βλ. Ντουέκ, Σιωνισμός, «Ἰσραηλινὰ Νέα», Δεκ. 1984, σελ. 15.
2. Βλ. Γ. Α. Στογιόγλου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α' Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 14.
3. Βλ. Λέξη The Columbia Encyclopedia in one Volume, 1950, σελ. 1726.
4. Ἄλλοι ψευδο - μεσσίες μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ἦσαν μεταξὺ ἄλλων: Ὁ Θεοδᾶς (44 μ.Χ. πρβλ. Πραξ. ε' 36), ὁ πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ ζήσας Μενάημ ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Bar Kokhba (ἐπαναστατήσας κατὰ τῶν Ρωμαίων ἐπὶ Τραϊανού), ὁ Abu Isa, (Ζ' αἰώνας), ὁ David Alron (ΙΒ' αἰώνας), ὁ Jacob Cansa (στὴν Ἰσπανία, τὸν ΙΔ' αἰώνα) κ.ά. Βλ. Θ.Η.Ε. τ. 12, στ. 214.
5. Βλ. Moishe Rosen, Y'shua, The Jewish Way to Say Jesus. The Moody Bible Institute of Chicago, 1985, σελ. V, ἐπίσης σελ. X, «Anti-Semitism goes back beyond the time of Pharaoh and is as old as the Jewish people themselves». (Ἡ διεύθυνσή τους: 60 Haight Street, San Francisco, Ca 94102, USA). Πλήρῃ ἀποδοχὴ τοῦ Ἰησοῦ ὡς Μεσσίας βλ. σελ. 66 - 68. Βλ. ἐπίσης «Ἰσραηλιτικὰ Νέα», Ἰούλιος - Αὐγούστος 85, σελ. 16, περὶ δημιουργίας Κέντρου Ἑρευνῶν γιὰ τὸν Ἀντισιωνισμό στὸ Ἑβραϊκὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἱερουσαλὴμ, μετὰ στόχο «τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀντισιωνισμοῦ καὶ τοὺς κινδύνους πού διαγράφονται στὸ μέλλον ἀπὸ τὸν Ἀντισιωνισμό», παρὰ τὸ γεγονός ὅτι σήμερον «δὲν ὑπάρχει Ἀντισιωνισμός». Παρόμοιο κέντρο ὑπάρχει στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου.
6. Βλ. K. Schubert, Zionismus, στὸ L.T.K. τ. 10, στ. 1378.
7. Μετὰ τὰ πρῶτα τεράστια ποσὰ ἐξηγοράσθη λίγο - λίγο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν παραγωγικῶν γαιῶν τῆς Παλαιστίνης. Βλ. Θ.Η.Ε. τ. 11, σελ. 207.
8. Βλ. Nahum Sokolow, History of Zionism 1600 - 1918 (1919) Israel Cohen. The Zionist Movement, (1945) καὶ Chaim Weizmann, Trial and Error (1949).
9. Βλ. Πρέσβευς Ντουέκ, Σιωνισμός, «Ἰσραηλινὰ Νέα», Δεκ. 1984, σελ. 14 καὶ 15.
10. Βλ. Θ.Η.Ε., τ. 11, σελ. 207.
11. Βλ. W. Holsten, Zionismus. R.G.G. τ. 6, στήλ. 1917.
12. Βλ. Τὸ ρόλο τοῦ Moses Hess καὶ τὸ βιβλίο του «Roth und Jerusalem» (1862), R.G.G. τ. 6, στήλ. 1916.
13. Βλ. Frank S. Mead, μν. ἔργ., σελ. 105.
14. Βλ. Π.Κ. Καρανικόλα, Μητροπολίτου Κορίνθου, Ἑβραῖοι - Χριστιανοί, Κορίνθος 1980, σελ. 11.
15. Βλ. R.G.G., τ. 6, στ. 1904 καὶ L.Th.K. τ. 10, στ. 1358.
16. Πρβλ. ἐπίσης «Χρονικά», Ἰανουάρι - Φεβρ. 1985, σελ. 29.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

Ἀπὸ σημειώσεις τοῦ **Φώτο Ξ. Παπαζέκου** γιὰ τὴν Κομοτηνὴν τοῦ 1922 (πού δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ «Τέταρτο», Ἰούλιος - Αὐγούστου 1987) ἀντιγράφουμε τὰ παρακάτω:

«Ἡ Ἰσραηλιτικὴ μειονότης εἶναι μικρά, ἀλλὰ καλῶς ὁργανωμένη καὶ συντηρεῖ:

α) Ραββινεῖαν καὶ Κοινότητα

β) Τριτάξιον δημοτικὸν σχολεῖον

γ) Λέσχην καὶ μουσικογυμναστικὸν Σύλλογον «Ἀχαδούτ».

